

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

« تکاپو »

« راهنمای آموزشی دانش آموزان و معلمان

در مسابقه ی مطالعه و تحقیق »

مؤلف : علیرضا مصباح فر

وزارت آموزش و پرورش
معاونت پرورشی و تربیت بدنی
اداره کل امور تربیتی
کارشناس کتاب و فعالیت‌های ادبی

با همکاری اداره کل آموزش و پرورش استان یزد

تابستان ۱۳۸۹

سرشناسه عنوان و نام پدیدآور	سرخسناسه عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر	مشخصات نشر
مشخصات ظاهری	مشخصات ظاهری
شابک	شابک
وضعیت فهرست نویسی	وضعیت فهرست نویسی
یادداشت	یادداشت
موضوع	موضوع
موضوع	موضوع
موضوع	موضوع
موضوع	موضوع
شناسه افزوده	شناسه افزوده
رده بندی کنگره	رده بندی کنگره
رده بندی دیویی	رده بندی دیویی
شماره کتابشناسی ملی :	شماره کتابشناسی ملی :
احرامیان پور ، علیرضا ، ۱۳۴۸ - : تکاپو « راهنمای آموزشی دانش آموزان و معلمان در مسابقه ی مطالعه و تحقیق » مولف علیرضا مصباح فر ، وزارت آموزش و پرورش معاونت پرورشی و تربیت بدنی دفتر توسعه فعالیت های فرهنگی، اردویی و فوق برنامه با همکاری اداره کل آموزش و پرورش استان یزد. : تهران: پرنیان ، ۱۳۸۹ . : ۱۰۱ ص. ۹۷۸-۹۶۴-۶۷۱۲-۶۵-۲: : فیا : کتابنامه: ص ۱۰۰-۱۰۱ . : شاگردان - ایران - فعالیت های فوق برنامه : مطالعه و فراگیری : تحقیق : مدرسه ها - ایران - برنامه های فرهنگی : ایران . وزارت آموزش و پرورش . معاونت پرورشی و تربیت بدنی، اداره کل امور تربیتی : ایران . وزارت آموزش و پرورش . اداره کل آموزش و پرورش یزد ۱۳۸۹: ت ۸ ۵۵ م/ LB۳۶۰۷ ۳۷۱/۸۹۰۹۵۵: ۲۱۲۱۵۰۶ :	سرخسناسه عنوان و نام پدیدآور مشخصات نشر مشخصات ظاهری شابک وضعیت فهرست نویسی یادداشت موضوع موضوع موضوع موضوع شناسه افزوده رده بندی کنگره رده بندی دیویی شماره کتابشناسی ملی :

تهیه و تنظیم	: آموزش و پرورش استان یزد
ناشر	: انتشارات پرنیان
عنوان	: تکاپو
مولف	: علیرضا مصباح فر
تیراژ	: ۵۰۰۰ جلد
نوبت چاپ	: اول
تاریخ انتشار	: ۱۳۸۹
چاپ و صحافی	: نشانه
حروفچینی و صفحه آرایی	: داود مرادی
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۶۷۱۲-۶۵-۲

فهرست مطالب

صفحه	عناوین
۷	مقدمه
۸	فصل اول: اهمیت مطالعه و پژوهش
۸	مطالعه و اهمیت آن
۱۰	تعریف پژوهش
۱۳	فصل دوم: طرح تحقیق
۱۳	موضوع تحقیق
۱۴	معیارهای انتخاب موضوع تحقیق
۱۷	مواردی که باید در موضوع پژوهش مورد توجه قرار گیرد؟
۱۹	شناسایی بیان مسئله پژوهش
۲۰	منابع مفید برای نوشتن بیان مسئله
۲۱	ترتیب نگارش بیان مسئله
۲۴	اهداف پژوهش
۲۷	فرضیه ها یا سوالات تحقیق
۳۲	تعاریف متغیر و انواع آن
۳۵	فصل سوم: پیشینه پژوهش
۳۷	منابع اطلاعاتی برای بررسی پیشینه ی تحقیق
۳۸	فرایند بررسی پیشینه تحقیق
۳۹	تنظیم گزارش پیشینه
۴۰	فصل چهارم: روش تحقیق
۴۰	انواع روش تحقیق
۴۱	تحقیق بر مبنای اطلاعات قبلی
۴۲	تحقیق تاریخی

۴۲	تحقیق بر مبنای اطلاعات آماری
۴۲	تحقیقات میدانی
۴۳	تحقیق توصیفی
۴۳	تحقیق زمینه یابی
۴۴	تحقیق موردی
۴۴	تحقیق همبستگی و همخوانی
۴۵	تحقیق علی یا پس از وقوع
۴۷	تحقیق تداومی و مقطعی
۴۶	تحقیقات آزمایشگاهی
۴۷	تحقیق به شیوه کتابخانه‌ای
۴۹	فصل پنجم : گردآوری اطلاعات
۴۹	جمع‌آوری اطلاعات از جامعه ی نمونه
۴۹	جامعه
۵۰	نمونه
۵۰	اصول جمع‌آوری اطلاعات
۵۱	پایایی و روایی ابزار اندازه‌گیری
۵۱	پایایی
۵۱	روایی
۵۲	روش‌های گردآوری اطلاعات
۵۲	روش‌های کتابخانه‌ای
۵۲	اسناد در مطالعات کتابخانه‌ای
۵۵	ابزار گردآوری اطلاعات در روش کتابخانه‌ای
۵۶	فیش
۵۶	بخش‌های هر فیش
۶۰	نکات قابل توجه در تهیه و تنظیم فیش

۶۳	جدول و فرم
۶۳	پرسشنامه استخراج اطلاعات
۶۴	ثبت مطالب به صورت فایل الکترونیکی
۶۵	روش های میدانی
۶۵	روش پرسشنامه‌ای
۶۵	مواردی که در تهیه پرسشنامه باید رعایت کرد
۶۷	روش مصاحبه
۶۸	مواردی که در انجام مصاحبه باید رعایت کرد
۶۹	روش مشاهده
۷۰	مواردی که باید در مشاهده رعایت کرد
۷۱	روش آزمون
۷۲	فصل ششم : تجزیه و تحلیل اطلاعات
۷۲	انواع تجزیه و تحلیل اطلاعات
۷۲	شیوه تجزیه و تحلیل کیفی
۷۵	شیوه تجزیه و تحلیل کمی
۷۷	فصل هفتم : ویرایش متن و نحوه ارجاع دهی
۷۷	ویرایش
۸۰	ارجاع نویسی
۸۰	ارجاعات داخل متن گزارش
۸۵	شیوه تنظیم فهرست منابع
۸۷	نحوه تنظیم گزارش تحقیقی به همراه ملاک های داوری آثار پژوهشی
۸۸	ضوابط اختصاصی مسابقه ی مطالعه و تحقیق
۸۹	نکات فنی (بخش غیر حضوری)
۹۵	نکات فنی (مربوط به بخش حضوری)
۹۷	منابع و مآخذ

مقدمه:

مسابقه مطالعه و تحقیق دانش آموزان، فرصتی است تا این عزیزان در زمینه های گوناگون فعالیت نموده و به پژوهش بپردازند.

استقبال و میزان شرکت دانش آموزان در این فعالیت، نشان دهنده ی تلاش و علاقه ی آنها در این زمینه است. اغلب پژوهش های دانش آموزی با راهنمایی دبیران راهنما و یا الگوگیری از گزارش های پژوهشی سایر محققان تنظیم شده است. با توجه به اطلاعات افرادی که راهنمایی دانش آموزان را در مدارس عهده دار می شوند، یا گزارشی که به عنوان الگو به دانش آموزان معرفی شده است، کار دانش آموزان متفاوت خواهد بود.

با توجه به ماهیت روش مورد نظر در پژوهش های دانش آموزی و همچنین معیارهای داوری مسابقه ی مطالعه و تحقیق، ضمن پای بندی به اصول علمی و استانداردهای پژوهشی، مجموعه حاضر به منظور راهنمای دانش آموزان پژوهش گر و معلمان تدوین شده است. ضمن اعتراف به کاستی های این مجموعه ، آماده ی پذیرش پیشنهادهای اساتید، همکاران و دانش آموزان عزیز در این زمینه بوده، منتظر دریافت نظرها و راه کارهای عزیزان از طریق پست الکترونیکی به نشانی mesbahfar@yahoo.com هستیم .

بهار سال ۱۳۸۹

فصل اول : اهمیت مطالعه و پژوهش

کسی که با کتاب زندگی می کند، همیشه زنده است. «امرمون»

مطالعه و اهمیت آن :

در لغت نامه ی دهخدا ذیل واژه مطالعه چنین می خوانیم:
مطالعه به معنای نگریستن به هر چیز برای واقف شدن به آن و تأمل و تفکر و اندیشه. نظر به دقت. و فرهنگستان ایران به جای این کلمه «بررسی» را پذیرفته است: «ملک را خیال مطالعه ی جمال لیلی در دل آمد، تا چه صورت است که موجب چندین فتنه است» (گلستان)
هم چنین به معنای به اندیشه خواندن نامه ای را بی آواز. مرور کردن کتابی به چشم بی آواز خواندن.

بنابراین با کمی تأمل می توان دریافت که مطالعه و خواندن فعالیت پیچیده است که توأمان تفکر و فهم را شامل می شود. امروزه خواندن برای یادگیری یک هدف آموزشی مهم تلقی می شود و توانایی مطالعه، دیدگان افراد را به دنیای تازه ای

می‌گشاید و فرصت‌های جدیدی را برای آنان فراهم می‌آورد. خواندن و مطالعه به ما امکان می‌دهد که دانش تازه‌ای را کسب کنیم و از ادبیات لذت ببریم.

(شریفیان ۱۳۸۴، ۹)

کتاب‌خوانی یک فعالیت مفید برای درک کردن، اطلاع یافتن و آگاه شدن است و انسان را در درک خود و تعیین سرنوشت خویش و جامعه‌اش دلسوزانه و فعالانه شرکت می‌دهد. (صافی ۱۳۸۰، ۹)

کاربردهای خواندن گوناگون است و از مطالعه برای امور مختلفی بهره گرفته می‌شود. فردی که کتاب، متن، روزنامه و یا یک صفحه «وب» را مطالعه می‌کند، گاه آن را برای فهمیدن معنای آن و به کار بردن آنچه که فهمیده است، می‌خواند. خواننده دیگری متنی را برای یادگیری، دسترسی به اطلاعات، سرگرم شدن، جواب به سوال و یا حتی فعالیتی مذهبی می‌خواند. (شریفیان ۱۳۸۴، ۲۵)

مطالعه زمانی استمرار خواهد داشت که لذت بخش باشد. فردی که با تکنیک‌های مطالعه آشنا است و در آن مهارت دارد در مطالعه موفق است و از خواندن مطالب لذت می‌برد.

پیشنهاد هایی برای مطالعه :

- برای مطالعه هدف مشخصی داشته باشید.
- با انواع روش های مطالعه آشنا شوید .
- مکان مناسبی را برای مطالعه انتخاب کنید.
- در مکانی که برای مطالعه انتخاب کرده اید، فقط مطالعه کنید و کارهای دیگر، مثل کار با کامپیوتر ، غذا خوردن و ... را در مکانی دیگر انجام دهید.
- هیچ گاه به هنگام فستگی مطالعه نکنید.
- همیشه هنگام مطالعه قلم و کاغذی برای یادداشت کردن داشته باشید.
- یادداشت های خود را منظم کنید و هر چند وقت یک بار آن ها را تحلیل نمایید.
- نتایج مطالعه خود را در اختیار دوستانتان نیز قرار دهید.

تعریف پژوهش:

برای پژوهش تعاریف زیادی ارائه شده است. طبق تعریف آکسفورد، پژوهش یعنی فرآیند جستجو یا کاوش منظم برای کشف واقعیات همراه با دقت و تأمل کافی یا مطالعه یک موضوع با نگاهی منتقدانه و علمی.

همان طور که ملاحظه می کنید در این تعریف پنج جنبه ی مهم مورد نظر قرار گرفته است:

۱. جنبه‌های روش شناختی پژوهش ؛ که نشان می دهد پژوهش یک فعالیت مهم ، نظام‌دار و منظم است.
  ۲. عدم تعلق خاطر و دلبستگی به موضوع و لزوم نگرش انتقادی یا علمی.
  ۳. تأکید نداشتن بر روش خاصی از پژوهش و این بدان معناست که تمامی انواع پژوهش‌ها را در بر می‌گیرد.
  ۴. پژوهش را یک فرایند اکتشافی می‌داند.
  ۵. نشان می‌دهد که جهت‌گیری پژوهش به سوی کشف واقعیت‌هاست.
- در این تعریف، واقعیت به معنی «چیزی که واقعاً رخ داده یا کاملاً مشخص» است، تعریف شده است (هومن ۱۳۶۶، ۴).
- بنابراین پژوهش فرایندی است که از طریق آن می‌توان درباره ی «واقعیت» به جستجو پرداخت و نسبت به آن شناخت لازم را بدست آورد. در جریان پژوهش غالباً از چگونگی جمع‌آوری مدارک و شواهد (گردآوری داده‌ها) و نتیجه‌گیری علمی از آن‌ها (تبدیل آن‌ها به یافته‌ها) تحت عنوان روش‌شناسی پژوهش نام برده می‌شود. در نتیجه امر پژوهش و دستیابی به نتایج، مستند و مبتنی بر شواهد است؛ که پژوهش‌گران به توصیف و تبیین پدیده‌ها می‌پردازند.

با توجه به آن چه مطرح شد، باید گفت :

- ✓ پژوهش علمی یک امر نظام دار است. یعنی باید اصول و قوانین علمی را در آن رعایت کرد .
- ✓ پژوهش گر به دنبال یافتن واقعیت‌هاست نه یافتن مطالب از دیدگاه خود .
- ✓ پژوهش علمی به صبر و حوصله نیاز دارد.
- ✓ بیان نتایج پژوهش ممکن است مورد خواست برخی از افراد نباشد . بنابراین این باید برای بیان حقایق علمی شهامت داشت .
- ✓ پژوهش گر فردی دقیق است، به این معنی که در جمع آوری اطلاعات ، مشاهدات و ... دقت کافی دارد.
- ✓ پژوهش یک امر تخصصی است ، هر چه در این زمینه مطالعه کنید و تلاش بیشتری انجام دهید تخصص بیشتری کسب می کنید و پژوهش گر بهتری خواهید شد.

فصل دوم : طرح تحقیق

بچ سنتی تراز پژوهش نیست. (حضرت علی علیه السلام)

موضوع تحقیق:

انتخاب و اعلام موضوع تحقیق از اهمیت خاصی برخوردار است که پژوهش گر باید آن را مورد توجه قرار دهد. مهمترین عواملی که در انتخاب موضوع تحقیق دخالت دارند عبارتند از :

۱. کنجاوی انسان :

انسان برای ارضای حس کنجاوی خود به دنبال یافتن راه حل معقول برای نیازها، معماها و مشکلات است. به همین جهت انگیزه و علاقه ی انسان برای پاسخ گویی به معماهای موجود ، یکی از دلایل انتخاب موضوع تحقیق است.

۲. نیاز و ضرورت :

نیازها و خواسته های هر محقق ممکن است او را وادار به انتخاب موضوع نماید. این نیاز ممکن است نوعی الزام باشد. مثل کار پژوهشی دانش آموزی یا تنظیم یک مقاله مطالعاتی و ...

۳. بضاعت علمی :

انتخاب هر موضوع تحقیقی ، متأثر از بضاعت علمی محقق است. یعنی کسانی که در رشته خاصی تخصص و اطلاعات داشته باشند، در انتخاب موضوع در همان زمینه ، آمادگی بیشتری دارند.

۴. تجربه :

فعالیت‌های قبلی محقق در امر پژوهش ، آمادگی و انگیزه بیشتری در او ایجاد می کند ، ضمن این‌که هر تجربه تحقیقی هموار کننده تحقیقات بعدی می شود. در نتیجه یکی از عواملی که می تواند در انتخاب موضوع تحقیق به پژوهش‌گر کمک کند ، تجربه او در زمینه مورد پژوهش است.

۵. محدودیت‌ها:

توجه به محدودیت‌های محیطی و عوامل بازدارنده ، می تواند در انتخاب موضوع و نوع تحقیق مؤثر باشد. (رمضانی ۱۳۸۱ ، ۲۸)

معیارهای انتخاب موضوع تحقیق :

برای انتخاب یک موضوع تحقیقی معیارهای زیر باید مورد توجه قرار گیرد:

۱. موضوع تحقیق باید نو و تازه باشد:

هر تحقیق باید مسئله ای تازه را مورد بررسی قرار دهد؛ اگر چه در بعضی مواقع تکرار تحقیق گذشتگان جهت مقایسه اثرات پدیده‌ای در دو محیط یا دو زمان لازم

است، اما همیشه نمی توان به استناد ضرورت به دنبال تکرار تحقیق گذشتگان رفت، بلکه هر تحقیق باید حرف تازه ای داشته باشد.

مثال: بررسی را بطنه بین ورزش و سلامت روحی و روانی افراد.

این پژوهش به صورت مکرر انجام شده است و نتایج آن موجود است؛ لذا اگر قرار باشد موضوع پژوهش در این زمینه قرار گیرد، باید به بررسی جنبه های جدیدی از آن پردازد. مثلاً به مقایسه ورزش های گروهی و فردی یا ورزش در محیط های باز و بسته و رابطه آن با ابعاد سلامت روحی و روانی پردازد.

۲. موضوع تحقیق باید اولویت داشته باشد:

در هر زمان مشکلات متعددی در جامعه و در پیش روی محقق است که حل همه ی آن ها و تحقیق در رابطه با آن ها در زمان مشخصی ، امکان پذیر نیست. اینجاست که برای انتخاب موضوع تحقیق باید آن موضوعی انتخاب شود که دارای اولویت باشد.

اولویت های تحقیقی در مؤسسات پژوهشی به صورت دوره ای توسط کمیته هایی که وظیفه تعیین اولویت ها را به عهده دارند، تعیین می شود. علاوه بر آن شرایط خاص محیطی و اجتماعی نیز بر تعیین اولویت ها نقش دارند.

برای مثال در جامعه ای که شیوع بیماری خاصی افزایش ناگهانی یافته است و اثرات منفی و مهمی هم دارد، بررسی عوامل مؤثر بر شیوع بیماری از اولویت خاصی برخوردار خواهد بود.

۳. خیلی کلی و خیلی جزئی نباشد:

یک موضوع تحقیقی نه باید آن قدر کلی و مبهم باشد ، که نتوان آن را اجرا کرد و نه آن قدر جزئی باشد که ارزش اجرا نداشته باشد.

مثال : بررسی رابطه روش های تربیتی با خلق و خوی دانش آموزان ، یک موضوع کلی است و مقایسه میزان اثرات دو صد متر و دو صد و پنج متر بر ضربان قلب یک ورزشکار، موضوعی جزئی است.

۴. قابلیت اجرا داشته باشد:

بعضی از موضوعات فقط در حد ذهن انسان است و عملاً امکان اجرای آن ها وجود ندارد. یا این که با شرایط موجود، از جمله امکانات و فن آوری موجود ، نمی توان آن را انجام داد .

مثال : بررسی آثار آموزش برنامه‌ای بر عملکرد تحصیلی دانش آموزان دبیرستانی یا بررسی رابطه شرکت در تورهای مسافرتی خارج از کشور با میزان شادابی دانش‌آموزان ، نمونه تحقیق هایی که اولی به لحاظ دامنه وسیع و دومی به لحاظ هزینه و سایر شرایط (در حال حاضر) قابلیت اجرایی ندارد.

۵. در حد بضاعت علمی محقق باشد:

محقق باید موضوعی را انتخاب کند که در آن زمینه اطلاعات کافی داشته باشد.

مثال : بررسی مقایسه ای اثرات دو دارو بر روی بیماری آنفولانزای نوع «A» از بضاعت علمی یک دانش آموز دوره راهنمایی ویا متوسطه خارج است.

۶. مختصر و گویا باشد :

موضوع تحقیق باید در حد امکان ساده باشد و هیچ مطلب مبهمی نداشته باشد؛ به عبارت دیگر موضوع باید مختصر و مفید و گویا باشد. طول موضوع تحقیق در زبان انگلیسی بین ۱۲ تا ۱۵ کلمه و در زبان فارسی حداکثر ۲۰ کلمه است.

۷. از بدیهیات نباشد:

موضوع تحقیق نباید از مسائلی باشد که نتیجه آن از قبل برای همه مشخص است. مثال : بررسی رابطه بین نمرات دانش آموزان و معدل آن‌ها. در این موضوع مشخص است که هر چه نمره دانش‌آموزان بیشتر باشد معدل نمرات آن‌ها بیشتر خواهد بود.

مواردی که باید در موضوع پژوهش مورد توجه قرار گیرد؟

در موضوع پژوهش باید به این سوالات که پژوهش بر روی چه کسانی با در نظر گرفتن چه متغیرهایی ، کجا و در چه زمانی انجام می شود، پاسخ دهد. (رمضانی ۱۳۸۱ ، ۳۱)

مثال : بررسی عوامل موفقیت دانش آموزان استان یزد در کسب رتبه اول کنکور سراسری سال ۱۳۸۷.

موضوع پژوهش باید :

۱. به طور کلی هدف مطالعه را بیان نماید.
۲. از به کار بردن علائم اختصاری و اصطلاحات نا آشنا پرهیز گردد.
۳. فاقد کلمات اضافی باشد.
۴. بدون پیشداوری باشد.

در تدوین موضوع پژوهش :

- از معلمان خود راهنمایی بخواهید .
- با مربی پرورشی خود مشورت کنید.
- با دوستان خود مذاکره نمایید.
- از کارهای پژوهشی سایر محققان الگو بگیرید.
- و مهم تر از همه به تناسب آن به علاقمندی ، توانایی ها و محدودیت‌هایتان توجه کنید .

شناسایی بیان مسئله پژوهش:

در شناسایی مسئله تحقیق، پژوهش‌گر سعی بر آن دارد تا شواهدی دالّ بر وجود مسئله عرضه کند. به عبارت دیگر پژوهش‌گر زمینه‌ای را تصویر می‌کند که در آن مسئله مورد نظر رخ داده است. در این مرحله ویژگی‌های مسئله، گستردگی و علل احتمالی بروز آن نیز شناسایی می‌گردد.

بیان یک مسئله روشن، دقیق و قابل اجرا شاید مشکل‌ترین مرحله ی تحقیق باشد. یک بیان خوب مسئله، اطلاعات زیر را منتقل می‌کند:

۱. اهمیت مسئله؛

۲. محدود کردن مسئله در یک حوزه تخصصی؛

۳. اطلاعات کلی درباره ی تحقیقات انجام شده؛

۴. چارچوبی برای ارائه ی نتایج تحقیق؛

در بیان اهمیت مسئله، منطق یک مطالعه و دلایل پژوهش‌گر برای انتخاب مسئله منظور می‌شود.

یک مسئله تحقیق زمانی از اهمیت برخوردار است که حداقل یکی از ویژگی‌های زیر را دارا باشد:

۱. فراهم آوردن دانش در یک زمینه ی خاص؛

۲. تعمیم نتایج تحقیقات قبلی؛

۳. روشن ساختن برخی از مسائل مهم روز؛

بیان مسئله یکی از برجسته‌ترین بخش‌های تحقیق می‌باشد؛ زیرا تصویری از پژوهش به ما نشان می‌دهد؛ در واقع بیان مسئله توجیهی است برای محقق، خوانندگان، همکاران طرح و زبان مشترکی است برای نشان دادن ضرورت انجام پژوهش مورد نظر. در بیان مسئله توجه به موارد ذیل ضرورت دارد :

۱. در بیان مسئله باید هدف مشخص شود؛
۲. مکان و زمان پژوهش باید قید گردد؛
۳. در بیان مسئله اگر گروه شاهدهی وجود دارد، تعریف می‌شود؛
۴. منابع علمی مورد استفاده باید ذکر شود؛
۵. اگر واژه یا اصطلاحی بکار رفته باید تعریف شود؛

منابع مفید برای نوشتن بیان مسئله :

۱. افراد صاحب نظر؛
  ۲. نتایج تحقیقات قبلی؛
  ۳. نظریه‌های مطرح در زمینه موضوع؛
  ۴. کتب معتبر؛
  ۵. مراکز آمار؛
  ۶. مشاهدات منظم محقق؛
- در بیان مسئله، به ماهیت آن پرداخته می‌شود، ابعاد مشکل، توزیع آن و پیامد این مسئله نیز مطرح می‌شود.

ترتیب نگارش بیان مسئله:

۱. مقدمه ورود به مطلب؛
۲. تاریخچه مسئله: نتایج تحقیقات موجود (اختلاف ها، خلأها و نارسائی ها)؛
۳. زمینه‌های جدید در مورد مسئله؛
۴. توضیح در مورد جامعه هدف؛
۵. توزیع مسئله در جامعه هدف؛
۶. اکنون چه هست و چه باید باشد (که به نحوی بیان‌گر هدف تحقیق است)؛
۷. اهداف کاربردی حل مسئله. (دلاور ۱۳۷۱، ۸۶)؛

مثالی از بیان مسئله در یک پژوهش: بیان مسئله برای پژوهشی با عنوان «بررسی عوامل مرتبط با مهارت های اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد و ارائه راهکارهای افزایش آن» این گونه بیان شده است:

«با نگاهی به اهداف آموزش و پرورش در دوره ابتدایی ملاحظه می‌شود که اهداف اجتماعی که برای این دوره تدوین گردیده است بیش از اهداف علمی آموزشی است؛ به طوری که در اهداف مصوب ششصد و چهل و هفتمین جلسه شورای عالی آموزش و پرورش شانزده هدف در بخش اهداف اجتماعی و هشت هدف در بخش اهداف علمی و آموزشی گنجانده شده است. در همین مصوب قید شده است «مدیران، برنامه ریزان و همه افرادی که در تعلیم و تربیت دانش‌آموزان نقشی بر عهده دارند، مکلفند در برنامه‌ریزی امور، سازماندهی فعالیت‌ها و انجام وظایف

مربوط به گونه‌ای عمل نمایند که تا پایان دوره تحصیلی دستیابی دانش‌آموزان به اهداف تعیین شده ممکن باشد.»

در برنامه‌های مدارس ابتدایی بیشتر شاهد محتوا، فعالیت‌ها و روش‌های افزایش آگاهی و جنبه‌های شناختی دانش‌آموزان هستیم تا افزایش مهارت‌های مختلف دانش‌آموزان. حال آنکه نتایج پژوهش‌های انجام شده در خارج از کشور نشان داده است که «مدارسی موفق هستند که به ایجاد رابطه مناسب بین دانش‌آموزان، دانش‌آموزان و معلمان و دانش‌آموزان و سایر اعضای مدرسه کمک می‌کنند.» (مقنی‌زاده ۱۳۸۱ ص ۳). این نتایج با یافته‌های پژوهش دیگری در خصوص فرهنگ مدرسه در داخل کشور مشابهت دارد.» (مقنی‌زاده ۱۳۸۰، مقاله).

کیامنش (۱۳۷۸) معتقد است: «چالش اساسی برنامه درسی عدم ارتباط محتوای آموزشی با زندگی واقعی است.» (تلخایی ۱۳۸۱ ص ۲). از طرف دیگر تغییرات اجتماعی و تکنولوژیکی ایجاب می‌کند تا افراد مهارت‌های اساسی برای زندگی فردی و اجتماعی را کسب کنند.

هدف اصلی آموزش و پرورش در قرن حاضر یادگیری برای زیستن است. (یونسکو ۱۹۹۸). هنر با هم زیستن نیازمند آموزش مهارت‌های اجتماعی است تا روابط میان فردی متعادلی برقرار گردد. «مهارت‌های اجتماعی عبارتند از مجموعه توانایی‌هایی که زمینه سازگاری و رفتار مثبت و مفید را فراهم می‌آورند. این توانایی‌ها فرد را قادر می‌سازد تا مسئولیت‌های نقش اجتماعی خود را بپذیرد و بدون لطمه زدن به

خود و دیگران ، با خواست‌ها ، انتظارات و مشکلات روزانه به ویژه روابط فردی به شکل موثری روبرو شود.» (تلخایی ۱۳۸۱ ص ۳۳ به نقل از طارمیان ۱۳۷۸).

از طرفی در بعضی از پژوهش‌ها نشان داده شده است که بین مهارت‌های اجتماعی و دروس ریاضی و خواندن در دوره دبستان رابطه وجود دارد . (رحیم آبادی ۱۳۷۹ ، چکیده) . دانش‌آموزانی که اختلال خواندن و نوشتن دارند در مهارت اجتماعی پایین تر از گروه سنی خود عمل می‌کنند (مرویان حسینی ۱۳۷۵ ، چکیده) . بین مهارت‌های اجتماعی و انجام فعالیت‌های ورزشی نیز رابطه وجود دارد. (سید زاده نوش آبادی ۱۳۸۰ ، چکیده).

در بعضی از پژوهش‌ها نیز به رابطه گذراندن دوره پیش دبستانی و مهارت اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی اشاره شده است . (پاکاریان ۱۳۷۶ ، سعیدی زاده ۱۳۷۶ ، فرشاد ۱۳۷۷ ، چکیده)

با توجه به آنچه بیان شد، مسئله این است که :

« چه راه‌هایی جهت افزایش مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد وجود دارد. در این پژوهش با بررسی رابطه متغیرهای مختلف با مهارت اجتماعی راه‌کارهایی جهت افزایش مهارت اجتماعی پیشنهاد خواهد گردید.» (مصباح فر ۱۳۸۳ ، ۴-۶)

در تدوین مسئله پژوهش :

- شما باید خواننده گزارش پژوهشی خود را قانع کنید که موضوعی که انتخاب کرده‌اید به عنوان مسئله مهمی ارزش مطالعه دارد.
- برای این که اهمیت مسئله را نشان دهید باید از نتایج سایر مطالعات سند و دلیل بیاورید .
- مسئله پژوهش باید با پیشینه مطالعه به خوبی ارتباط داده شده باشد.
- در بیان مسئله ارجاع دهی مناسب به مستندات که استفاده کرده‌اید مهم است.
- پس از آن که مسئله پژوهش خود را تدوین کردید، از یکی از دوستان پژوهشگر یا معلمان خود بخواهید آن را بخوانند؛ بعد بررسی کنید آیا توانسته‌اید آن‌ها را قانع کنید که موضوع پژوهش شما مسئله ی مهمی را در بر می گیرد ؟

اهداف پژوهش :

در بیان اهداف تحقیق باید مشخص نمائیم که انتظار داریم از این مطالعه به چه نتایجی دست پیدا کنیم . در تعریف هدف گفته اند : هدف نقطه‌ای است که محقق قصد رسیدن بدان را دارد ؛ از سوی دیگر مقصود و منظور نهایی از تحقیق را نیز

هدف دانسته اند. چنانچه اهداف یک تحقیق به خوبی نوشته شود، محقق در می یابد که نیاز به چه نوع اطلاعاتی دارد و از چه راه هایی باید به جستجوی آنها بپردازد و این خود راه گشای نحوه انجام تحقیق نیز خواهد بود.

در تقسیم بندی اهداف تحقیق معمولاً به این شکل عمل می شود:
اول « هدف کلی » بیان می شود؛ که منظور همان موضوع تحقیق است که قصد مشخص نمودن آن را داریم و به عبارتی آنچه در پایان مطالعه قصد رسیدن بدان را داریم . «هدف کلی» معمولاً در یک جمله صریح و رسا و مختصر بیان می شود که برای خواننده گویا و قابل فهم است.

نحوه بیان اهداف، موضوعی مهم در نوشتن طرح تحقیق است.

اصول زیر می تواند به عنوان راهنما مورد استفاده قرار گیرند :

۱. اهداف را با استفاده از افعال عملی که برای اندازه گیری و سنجش مناسب هستند بیان نمائید . افعال مناسب مانند : تعیین کردن، مشخص نمودن ، مقایسه کردن، شناسایی کردن.
۲. اهداف واقع بینانه بیان شوند؛ که تحت شرایط کاری بتوان به آنها دست یافت.
۳. اهداف دقیقاً از آنچه مطالعه برای آن انجام می شود به صورت منطقی پیروی می کند.

بعد از « هدف کلی » ، «اهداف جزئی یا اختصاصی» تحقیق بیان می‌شود. این اهداف از تقسیم یا شکستن « هدف کلی» به اجزای کوچک تر به دست می‌آیند . اهداف جزئی راه رسیدن به « هدف کلی» را قدم به قدم مشخص می‌نماید. تنظیم اهداف چنان‌چه به خوبی صورت بپذیرد بر متمرکز ساختن مطالعه به جنبه های اساسی آن و جلوگیری از جمع آوری اطلاعاتی که به آن‌ها نیاز ندارد، تاکید می‌کند.

مثالی از اهداف پژوهش با عنوان «بررسی عوامل مرتبط با مهارت های اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد و ارائه راهکارهای افزایش آن»: « هدف کلی : تعیین راه‌های افزایش مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد.

اهداف جزئی :

- تعیین راه‌های افزایش مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد مرتبط با ویژگیهای دانش‌آموز؛
- تعیین راه‌های افزایش مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد مرتبط با محیط آموزشی؛
- تعیین راه‌های افزایش مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد مرتبط با فعالیتهای مدرسه‌ای. (مصباح فر ۱۳۸۳، ۸)

فرضیه ها یا سوالات تحقیق :

فرضیه تحقیق، یک حدس علمی یا پیش داوری است که به وسیله‌ی جمع‌آوری حقایقی که منجر به قبولی یا رد آن فرضیه می‌شود مورد آزمایش قرار می‌گیرد؛ به عبارت دیگر فرضیه راه حل پیشنهادی محقق برای مسئله تحقیق و یا نتیجه آن است.

نکته با اهمیت آن است که محقق باید دقت نماید که در جریان انجام تحقیق، صرفاً قصد آزمایش فرضیه را دارد نه اثبات آن، البته چنانچه در پایان تحقیق، نتایج، حاکی از اثبات فرضیه بود می‌تواند آن را به صورت علمی بیان نماید. در هنگام بیان فرضیه، محقق به بررسی روابط بین متغیرها می‌پردازد. به طور متداول این بیان به سه شکل صورت خواهد گرفت:

- بررسی رابطه علت و معلولی بین دو یا چند متغیر

مثال: میزان ساعات مطالعه در میزان موفقیت دانش آموزان مؤثر است.

- بررسی همبستگی و شدت آن بین دو یا چند متغیر.

مثال: بین میزان تحصیلات والدین و عزت نفس فرزندان رابطه وجود دارد.

- بررسی و مقایسه میزان تفاوت تأثیر دو یا چند متغیر بر یک یا چند متغیر.

مثال: بین آمادگی جسمانی ورزشکارانی که در سالن تمرین می‌کنند و ورزشکارانی که در فضای آزاد تمرین می‌کنند تفاوت وجود دارد.

محقق برای تهیه فرضیه مناسب تحقیق عمدتاً از منابع علمی در اختیار خود کمک خواهد گرفت. یافته‌های علمی قبلی که در زمینه موضوع تحقیق انجام گرفته است

یکی از منابع اصلی برای تهیه فرضیه است. هم‌چنین تجربیات شخصی فرد محقق می‌تواند نقش مهمی را در این زمینه ایفا نماید.

بیان یک فرضیه ممکن است به شکلی مثبت انجام شود که در آن رابطه بین دو یا چند متغیر یا تفاوت بین آن‌ها به صورت احتمالی و به شکل خبری مثبت بیان می‌شود.

مثال: بین پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان و میزان عزت نفس آن‌ها رابطه مثبت وجود دارد.

گاهی در فرضیه منکر وجود رابطه بین متغیرها شده و آن‌را به شکل جمله خبری منفی بیان می‌نمایند.

مثال: بین وضعیت جسمانی افراد و مهارت های اجتماعی آن‌ها رابطه وجود ندارد. ممکن است در فرضیه موضوع به شکل ضمنی مطرح شود.

مثال: دانش‌آموزانی که سبک مطالعه منظم دارند نمرات بهتری نسبت به سایر دانش‌آموزان دارند.

ملاک‌های مختلفی برای یک فرضیه خوب برشمرده اند که مهمترین آن‌ها عبارتند از:

- فرضیه باید روشن، معین و بدون ابهام باشد.

مثالی از یک فرضیه مبهم: بین عوامل تحصیلی و مطلوبیت عملکرد دانش‌آموزان رابطه وجود دارد.

در این مثال مشخص نیست منظور از متغیر های «عوامل تحصیلی» و «مطلوبیت عملکرد» چیست.

- حدود فرضیه باید مشخص باشد .

حدود فرضیه پژوهشی به صورت زمانی، مکانی، گروه و ... باید مشخص شود.

مثال : بین خودآنگاره دانش آموزان دوره متوسطه مناطق بیست گانه شهر تهران و میزان پایبندی آن ها به برنامه تحصیلی رابطه وجود دارد.

- فرضیه باید قابل آزمون و اندازه گیری باشد.

مثالی از یک فرضیه غیر قابل آزمون : افراد مثبت اندیش در جامعه ارزشمند تر هستند.

متغیر ارزشمندی در جامعه عملاً قابلیت آزمون و اندازه گیری ندارد.

- هم خوانی داشتن با تئوری ها و نظریه های موجود

به عنوان مثال وقتی تئوری های مختلف بیان گر ارتباط ورزش با سلامت جسمی و روحی هستند نمی توان فرضیه را این گونه مطرح کرد که : افرادی که به طور منظم ورزش می کنند نسبت به سایرین از سلامت جسمانی کمتری برخوردارند.

- مرتبط بودن با عنوان تحقیق

فرضیه های پژوهش باید با موضوع و اهداف پژوهش مرتبط باشد.

مثالی از فرضیه‌های یک تحقیق: «فرضیه‌ها:

- دانش‌آموزانی که دوره آمادگی را گذرانده‌اند از مهارت اجتماعی بالاتری برخوردارند.
- بین شرکت دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد در فعالیت‌های گروهی و مهارت اجتماعی آن‌ها رابطه مثبت وجود دارد.
- بین وضعیت بدنی دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد و مهارت اجتماعی آن‌ها رابطه وجود دارد.
- بین پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد و مهارت اجتماعی آن‌ها رابطه مثبت وجود دارد.
- بین امکانات مدرسه جهت انجام فعالیت‌های گروهی و مهارت اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد رابطه وجود دارد.
- بین مهارت اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد در شهر و روستا تفاوت وجود دارد.
- بین مهارت اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد با توجه به نوع مدرسه تفاوت وجود دارد.
- بین مهارت اجتماعی دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد با توجه به پایه تحصیلی تفاوت وجود دارد.
- بین مهارت اجتماعی دانش‌آموزان دختر و پسر دوره ابتدایی شهرستان یزد تفاوت وجود دارد. « (مصباح فر ۱۳۸۳، ۹۰)

در مواقعی که محقق اطلاعات کافی برای حدس خردمندانه و تدوین فرضیه ندارد می تواند به جای فرضیه پژوهشی که به صورت جمله خبری مطرح می شود ، سوال پژوهشی طرح کند .

مثالی از سوالات پژوهشی یک تحقیق با عنوان : «بررسی میزان عزت نفس دانش آموزان دوره متوسطه و پیش دانشگاهی مدارس جمهوری اسلامی ایران در دبی و عوامل مرتبط با آن» به شرح ذیل است:

الف - میزان عزت نفس دانش آموزان دوره متوسطه و پیش دانشگاهی مدارس جمهوری اسلامی ایران در دبی در چه حدی است؟

ب - آیا بین پیشرفت تحصیلی و عزت نفس دانش آموزان دوره متوسطه و پیش دانشگاهی مدارس جمهوری اسلامی ایران در دبی رابطه وجود دارد؟

ج - آیا بین جنسیت و عزت نفس دانش آموزان دوره متوسطه و پیش دانشگاهی مدارس جمهوری اسلامی ایران در دبی رابطه وجود دارد؟

د- آیا بین حضور والدین در دبی و عزت نفس دانش آموزان دوره متوسطه و پیش دانشگاهی مدارس جمهوری اسلامی ایران در دبی رابطه وجود دارد؟

ه- آیا بین شغل والدین و عزت نفس دانش آموزان دوره متوسطه و پیش دانشگاهی مدارس جمهوری اسلامی ایران در دبی رابطه وجود دارد؟» (مصباح فر

در بیان فرضیه ها دقت نمایید که :

- فرضیه های شما با موضوع و اهداف پژوهش تان مرتبط باشد.
- امکان جمع آوری اطلاعات برای بررسی فرضیه های تان وجود داشته باشد.
- متغیر هایی که در فرضیه بیان می کنید را خوب بشناسید و بتوانید آن ها را به گونه ای که برای سایرین قابل فهم باشد تعریف کنید.
- در مواردی که در مورد بیان فرضیه تردید دارید به جای فرضیه از سوال پژوهشی استفاده کنید.

تعاریف متغیر و انواع آن:

پس از بیان فرضیه ها ، محقق باید متغیرهایی که در فرضیه ها بیان نموده است را به گونه ای تعریف کند که منجر به فهم مشترک بین او و سایرین شود. متغیر یک مفهوم است که بیش از یک ارزش یا عدد به آن اختصاص داده می شود (خورشیدی و قریشی ۱۳۸۱ ، ۵۰)

جنسیت ، هوش، وضعیت جسمانی ، میزان درآمد ، نحوه مطالعه و ... نمونه هایی از متغیر ها هستند .

متغیر عبارت است از ویژگی واحد مورد مشاهده. متغیر، کمیتی است که می تواند از واحدی به واحد دیگر یا از یک شرایط مشاهده به شرایط دیگر، مقادیر مختلفی را اختیار کند (سرمد و همکاران، ۱۳۷۸، ۳۹). به عبارت دقیق تر، همان اجزای مختلف

اطلاعات است که برای افراد مورد بررسی، جمع‌آوری می‌شود. پاسخی که یک نمونه خاص در مورد یک متغیر می‌دهد، «مقدار» آن متغیر نامیده می‌شود. پس متغیرها، داده‌های حاصل از مشاهدات هستند و دو ویژگی عمده ی آنها عبارتند از:

الف) تغییرپذیری: قابلیت جابه‌جایی و تعیین روابط بین متغیرها ؛
 ب) سنجش‌پذیری: امکان رده‌بندی، شاخص‌سازی، سنجش و اندازه‌گیری متغیرها (لازارسفلد، ۱۹۵۲ نقل از صدفی، ۱۳۸۲)

متغیرها در فرضیه‌های تحقیق از حیث تأثیرگذاری بر روی هم، می‌توانند به‌صورت متغیر مستقل یا وابسته تعریف شوند.

- متغیر مستقل: متغیری است که سبب تغییر در متغیری دیگر می‌شود.

مثلاً داشتن تحصیلات بالا باعث دریافت حقوق بیش‌تری می‌گردد. در

این‌جا تحصیلات، متغیر مستقل است.

- متغیر وابسته: متغیری است که مقدار آن از تغییرات متغیر مستقل تبعیت

می‌کند. در مثال فوق حقوق، متغیر وابسته به حساب می‌آید.

در تعریف متغیرهای پژوهش :

■ می توان برای روشن شدن تعریف مصداق هایی از آن را بیان کرد .

مثال: وضعیت اقتصادی شامل میزان درآمد ، منزل مسکونی و ...

■ می توان به نحوه اندازه گیری متغیر اشاره کرد .

مثال : مدرک تحصیلی پدر در سه سطح کمتر از دیپلم ، دیپلم و بالاتر از

دیپلم اندازه گیری می شود.

■ می توان به منظور خود در مورد متغیر در پژوهش خود پرداخت .

مثال : منظور از وضعیت جسمانی در این پژوهش نسبت وزن افراد (به

کیلوگرم) به قد آن ها (به متر) است .

فصل سوم: پیشینه پژوهش

بحث علمی فقط نظر است. (حضرت امام صادق علیه السلام)

پس از انتخاب موضوع و بیان مسئله، فرایند مرور متون یا پیشینه تحقیق شروع می‌شود. بررسی و نقد پیشینه جریانی است به موازات و در تعامل با فرایند تدوین سوال پژوهشی. مرور پیشینه مربوط به موضوع مورد مطالعه به چند دلیل ضرورت اساسی دارد:

۱. برای سنجش چگونگی رشد و تحول پیشینه علمی و این که چه شکاف‌هایی در آن وجود دارد و آیا در این زمینه پژوهش‌های توصیفی اولیه به اندازه کافی انجام گرفته است یا خیر؟
۲. بررسی این نکته که پژوهش‌های انجام شده موجود تا کجا به سوال یا سوالات پژوهشی مورد نظر پاسخ می‌دهند؟ مطالعه پیشنهادی، چه چیزی می‌تواند به پیشینه موجود بیفزاید؟ آیا واقعاً نیازی پژوهش دیگری وجود دارد؟ و آیا قبلاً مشابه به این مطالعه انجام نگرفته است؟

مطالعه پیشینه به جهات مختلف با خواندن که غالباً به صورت مقدماتی برای یافتن و تدوین موضوع تحقیق انجام می‌شود، متفاوت است. از جمله، در این جا مطالعه‌ی منابع به صورت جامع و تفصیلی انجام می‌شود، زیرا هدف آن کسب اطلاعات کاملی درباره‌ی موضوع مورد تحقیق است. در حالی که در خواندن، هدف به دست آوردن اطلاعات و بینش عمومی درباره‌ی مسئله انتخاب شده است. در واقع مرور متون به ما کمک می‌کند تا مسئله تحقیق را محدود کنیم یعنی به جای انتخاب مسئله‌ای بسیار گسترده و کلی و در نتیجه انجام پژوهش به صورت ضعیف و ناقص، مسئله تحقیق را به یک حوزه‌ی مشخص و معین محدود کرده و به طور کامل مورد بررسی قرار دهیم.

همچنین این امور ما را در پیدا کردن روش‌های جدید کمک می‌کند، به ما اطلاعاتی راجع به اجتناب از به کارگیری روش‌های بی‌نتیجه می‌دهد و اطلاعات خوبی در مورد انتخاب روش و ابزار اندازه‌گیری دقیق به ما می‌دهد، به طوری که با بررسی پیشینه تحقیق می‌توان از روش‌های مورد استفاده در تحقیقات قبلی از جمله ابزار اندازه‌گیری، روش نمونه‌گیری و امثال آن، آگاه شده و به نقاط قوت و ضعف آن‌ها پی برد. بر این اساس پژوهش‌گر می‌تواند طرح تحقیق مناسب را برای موضوع مورد نظر انتخاب کند و نارسایی‌های احتمالی روش شناختی مشهود در تحقیقات قبلی را منظور داشته در تدوین و اجرای طرح تحقیق خود آن را برطرف کند. (سرمد و همکاران ۱۳۷۸، ۵۶)

منابع اطلاعاتی برای بررسی پیشینه ی تحقیق:

منابع اطلاعاتی تحقیق به دو دسته تقسیم می‌شود: منابع دست اول و منابع دست دوم.

منابع دسته اول، مطالعات و نوشته‌های اولیه یک نظریه‌پرداز، محقق یا شاهد زنده در یک واقعه است. منابع دسته اول حاوی تمام گزارش تحقیق، یک نظریه با بیانات یک ناظر است. از جمله منابع دست اول مطالعات تجربی منتشر شده در مجله‌ها یا نظام‌های بازیابی اطلاعات، تک‌نگاری‌های اندیشمندان، گزارش‌های تحقیقی و برخی پایان‌نامه‌ها است.

منابع دست دوم هم ادبیات نظری و تجربی قبلی است. از جمله این‌گونه منابع کتاب‌ها، مقاله‌های منتشر شده در دایره‌المعارف‌ها و مقاله‌هایی است که وضع دانش موجود را درباره ی یک موضوع از طریق خلاصه کردن تحقیقات اصلی ارزیابی می‌کند. منبع اطلاعاتی دست دوم یک دید کلی درباره ی مطلب فراهم می‌آورد. گرچه در بررسی پیشینه تأکید می‌شود که حتی‌المقدور از منابع دست اول استفاده شود؛ ولی منابع دست دوم هم می‌توانند مفید واقع شوند. (سرمد و همکاران ۱۳۷۸، ۵۸)

فرایند بررسی پیشینه تحقیق:

به منظور بررسی تحقیقات قبلی و تدوین پیشینه تحقیق باید منابع اطلاعاتی مرتبط با موضوع تحقیق جایابی شده و مورد تحلیل قرارگیرد. برای این منظور پژوهش‌گر باید مراحل زیر را طی نماید:

۱. مشخص کردن واژگان کلیدی مرتبط با مسئله تحقیق. کلیدواژگان همان توصیف‌گرهای مسئله تحقیق است. برای انتخاب این توصیف‌گرها پژوهش‌گر می‌تواند مفاهیم تشکیل دهنده و مرتبط با موضوع تحقیق را مورد توجه قرار دهد.
۲. جستجوی منابع اطلاعاتی از جمله نمایه‌ها، چکیده‌نامه‌ها و کتاب‌های مربوط به موضوع تحقیق؛ به عبارت دیگر درباره‌ی هر یک از کلیدواژگان باید منابعی را که اطلاعات پژوهشی مربوط را به دست می‌دهد، یافت.
۳. یافتن عنوان مقاله‌های مرتبط با موضوع تحقیق.
۴. جایابی نسخه‌هایی از مقاله‌های مورد نظر.
۵. گزینش مقاله مرتبط.
۶. طبقه‌بندی مقاله‌ها.
۷. تهیه کتاب‌شناسی. در این مرحله با توجه به منابع مورد استفاده، فهرست کاملی از منابع مورد استفاده با در نظر گرفتن ضوابط کتاب‌شناسی مرسوم تهیه می‌شود.
۸. نقد مقاله‌ها و گزارش‌ها. برای این منظور در مورد هر مقاله باید طرح تحقیق آن مورد نظر قرار گرفته، روش اجرای آن به طور انتقادی بررسی شده و یافته‌های به دست آمده در رابطه با هدف‌های تحقیق مورد قضاوت قرار گیرد.

۹. تدوین چهارچوب نظری و یا تجربی تحقیق: در این مرحله بر اساس اطلاعات بدست آمده از پژوهش‌های قبلی و نظریه‌های موجود مرتبط با مسئله، چارچوب نظری یا تجربی تحقیق فراهم می‌شود.

تنظیم گزارش پیشینه:

در حقیقت بررسی پیشینه، یک توالی نقل قول نیست؛ بلکه تلفیق مطالب بررسی شده و تفسیر پژوهش‌گر از دانش موجود درباره مسئله است و به بخش‌های زیر تقسیم می‌شود: مقدمه، نقد تحقیقات قبلی، خلاصه. در مقدمه هدف بررسی بیان می‌شود. اساس بررسی، نقد پیشینه است. بررسی پیشینه تحقیق، دانش موجود را درباره موضوع مورد بررسی، بیان و کمبودهای آن را مشخص می‌کند. بررسی پیشینه با کلی‌ترین منابع اطلاعاتی که کم‌ترین رابطه را با مسئله دارند شروع می‌شود و با بحث درباره مرتبط‌ترین مرجع خاتمه می‌پذیرد.

فصل چهارم : روش تحقیق

رونده بی معرفت مرغ بی پراست. (حدی علیه السلام)

در روش تحقیق، محقق باید به ویژگی ها و مراحل انجام کار خود اشاره کند؛ به طوری که اگر فردی خواست همین تحقیق را تکرار نماید بتواند با انجام این مراحل به همین نتایج دست یابد.

انواع روش تحقیق:

روش تحقیق به انواع زیر تقسیم می شود:

۱. تحقیق بر مبنای اطلاعات قبلی که به دو دسته تحقیق های تاریخی و تحقیق بر مبنای اطلاعات آماری تقسیم می شود.
۲. تحقیقات میدانی که به انواع توصیفی ، موردی ، همبستگی، علی و تداومی و مقطعی تقسیم می شود.
۳. تحقیقات آزمایشگاهی که به انواع شبه آزمایشی ، نیمه آزمایشی و آزمایشی تقسیم می شود.

در این بخش به توضیح مختصری از روش های یاد شده پرداخته می شود.

تحقیق بر مبنای اطلاعات قبلی:

در تحقیقاتی که محقق نمی تواند به صورت مستقیم به علل وقایع دسترسی پیدا کند، از چنین طرح هایی استفاده می نماید. انواع تحقیقاتی که بر مبنای اطلاعات قبلی انجام می شوند عبارتند از :

الف . تحقیق تاریخی؛

ب. تحقیق بر مبنای اطلاعات آماری .

تحقیق تاریخی :

تحقیق تاریخی به موضوعاتی معین که در گذشته و در یک مقطع زمانی مشخص اتفاق افتاده است، می پردازد. محقق در این نوع تحقیقات تلاش می کند تا با جمع آوری اطلاعات و ارزشیابی صحت و سقم آن ها، به تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده بپردازد. تا حقایق گذشته را روشن سازد. (رمضانی ۱۳۸۱، ۹۷)

مثال : بررسی وضعیت آموزش و پرورش دختران در قبل از انقلاب اسلامی ایران .
مهم ترین منابع مورد استفاده در تحقیق های تاریخی عبارتند از: منابع مکتوب (کتاب ها ، روزنامه ها ، مجلات ، سفرنامه ها و...) ، منابع شفاهی (قصه ها ، ضرب المثل ها و...)، منابع هنری (نقاشی ها، مجسمه و ...)، منابع مادی (سکه ها ، ظروف و ...)، منابع سمعی و بصری (فیلم ،نوار صوتی ، اسلاید و ...) و منابع ساختمانی (بناهای تاریخی ، مقبره ها ، کاخ ها و ...)

منابع مورد استفاده در تحقیق تاریخی به دو دسته منابع دست اول و منابع دست دوم تقسیم می شود. منابع دست اول به منابعی اشاره دارد که توسط شاهد یا

شاهدان واقعی حادثه ارائه شده اند و منابع دست دوم به منابعی گفته می شود که با واسطه به محقق رسیده است.

محقق باید در بررسی و تعیین صحت و سندیت منابع دست دوم دقت لازم را به عمل آورد .

تحقیق بر مبنای اطلاعات آماری :

در این نوع تحقیق محقق با استفاده از آمارهای مستند که از آمارنامه‌های رسمی ، سرشماری ها و ... به دست می آورد، به بررسی فرضیه های خود می پردازد .

مثال : بررسی میزان سوانح جاده‌ای ایران طی سال های ۱۳۸۸-۱۳۸۴

تحقیقات میدانی:

مهم ترین تحقیقات میدانی عبارتند از:

الف. توصیفی ؛

ب. زمینه یابی؛

ج. موردی ؛

د. همبستگی یا هم‌خوانی؛

ه. علی یا پس از وقوع؛

و. تداومی و مقطعی .

تحقیق توصیفی :

هدف از انجام این نوع پژوهش توصیف عینی ، واقعی و منظم خصوصیات یک موقعیت یا یک موضوع است. به عبارت دیگر پژوهش گر در این گونه تحقیقات سعی می کند تا «آن چه هست» را بدون هیچ گونه دخالت یا استنتاج ذهنی گزارش دهد و نتایج عینی از موقعیت بگیرد.

مثال: مطالعه و تعریف موقعیت شغلی در یک مرکز آموزشی

(نادری و سیف نراقی ۱۳۷۵، ۷۳)

تحقیق زمینه یابی :

این نوع تحقیق جهت آگاهی از عقاید و نظرات و نگرش های جامعه و همچنین کشف روابط بین متغیرها برای اتخاذ تصمیم مناسب به کار برده می شود. (رمضانی ۱۳۸۱، ۱۰۴)

در این تحقیقات روابطی که بررسی می شود از نوع علت و معلولی نیست و معمولاً با پدیده هایی که در زمان حال اتفاق می افتد سرو کار دارد. در این روش تحقیق ، محقق متغیرهای کمی را در یک جمعیت زیاد ، مورد مطالعه قرار می دهد .
مثال : بررسی میزان مهارت های اجتماعی دانش آموزان دوره ابتدایی استان یزد و عوامل مرتبط با آن .

تحقیق موردی :

در پژوهش موردی توجه محقق بیشتر به آن نکات و عوامل مهم و یا بامعنی است که به صورتی در شناخت گذشته و حال یا مطالعه میزان تغییرات یک مورد خاص مؤثر است. به عبارت دیگر ، در این نوع پژوهش شناسایی و درک جامعی از یک دوره کامل یا قسمتی مهم از یک واحد ، هدف است. این واحد مورد مطالعه ممکن است یک فرد، یک فامیل ، یک گروه ، یک موسسه اجتماعی یا یک جامعه باشد. (نادری و سیف نراقی ۱۳۷۵ ، ۷۸)

مثال : بررسی علل اختلالات یادگیری در دانش‌آموزان یک مدرسه .

تحقیق همبستگی و همخوانی:

هنگامی که محقق، دو یا چند دسته از اطلاعات مختلف مربوط به یک گروه یا یک دسته اطلاعات از دو یا چند گروه را در اختیار دارد، می‌تواند از این روش تحقیقی استفاده کند. (همان ۸۱)

در این روش، محقق به بررسی میزان و نوع رابطه چند متغیر می‌پردازد. اگر با افزایش یک متغیر، دیگری نیز افزایش یابد، رابطه از نوع مثبت یا مستقیم و اگر با افزایش یک متغیر، دیگری کاهش نشان دهد، رابطه از نوع منفی یا معکوس خواهد بود.

لازم به توجه است که ارتباط متغیرها الزاماً از نوع علت و معلولی نیست.

مثال : بررسی رابطه بین پیشرفت تحصیلی دانشگاهی دانشجویان با معدل دیپلم آن‌ها .

تحقیق علی یا پس از وقوع:

هدف این نوع تحقیق ، مطالعه روابط بین متغیرهایی است ، که در گذشته وجود داشته و محقق می‌خواهد از طریق پیگیری ، کشف و بررسی روابط میان عوامل بروز یک واقعه ، به علل وقوع آن پی ببرد. (رمضانی ۱۳۸۱ ، ۱۰۶)

مثال : بررسی علل افزایش میزان طلاق در استان یزد طی سال‌های ۸۵ تا ۸۷ .

تحقیق تداومی و مقطعی :

در روش تحقیق تداومی معمولا ویژگی‌ها و تحولات رشدی یک عده افراد در طی زمان مشخص مورد مطالعه قرار می‌گیرد و در فواصل زمانی مشخص تغییرات موجود را اندازه می‌گیرند.

مثال : بررسی تحولات رشد هوش گروهی از کودکان ، در طی یک دوره ده ساله (در فواصل ۶ ماهه)

در روش تحقیق مقطعی برای جلوگیری از اتلاف وقت و صرف هزینه‌های بسیار ، محقق ویژگی‌های دوره‌های مختلف سنی را در یک محدوده زمانی مشخص، مورد بررسی قرار می‌دهد. در این روش حجم نمونه بیشتری را می‌توان مورد مطالعه قرار داد.

مثال: گروهی از کودکان ۱ تا ۱۰ ساله (به فاصله ۶ ماه سنی از هر گروه قبلی) را انتخاب کرده و هوش آن ها را اندازه گیری می کنیم و بعد با مقایسه رشد هوشی آن ها ، به تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده می پردازیم. (همان ۱۰۷)

تحقیقات آزمایشگاهی:

یکی از دقیق ترین روش های کشف حقیقت و گسترش دانش بشری استفاده از تحقیقات آزمایشگاهی است. در این نوع تحقیقات ، محقق به منظور کشف روابط علت و معلولی ، متغیر یا متغیر هایی را به یک یا چند گروه، به عنوان گروه آزمایشی ارائه می دهد. تا با یک یا چند گروه دیگر به نام گروه کنترل (گواه یا شاهد) مورد مقایسه قرار دهد. بنابر این در یک تحقیق آزمایشگاهی حد اقل دو گروه وجود دارد.

الف. گروه آزمایشی یا تجربی : گروهی است که مورد آزمایش قرار می گیرد، یا متغیر خاصی به آن ها ارائه می شود.

ب. گروه کنترل یا گواه یا شاهد: گروهی است که هیچ تغییری به آن ارائه نمی شود و جهت مقایسه از آن استفاده می شود. (همان ۱۱۱)

مثال : محققى به منظور بررسی اثر ورزش بر روی درمان افسردگی، بیماران را که از نظر متغیر های مختلف مثل هم هستند ، به صورت تصادفی به دو دسته تقسیم می کند. به یک گروه تمرینات ورزشی ارائه می دهد و به گروه دیگر هیچ تمرین ورزشی ارائه نمی کند و بعد از مدتی پیشرفت درمان دو گروه را با هم مقایسه

می کند. در این مثال گروهی که تمرین ورزشی را انجام داده اند، گروه آزمایش و گروهی که تمرین ورزشی را انجام نداده اند، گروه گواه هستند. در تحقیقات آزمایشگاهی دو نوع متغیر وجود دارد که به عنوان متغیر مستقل و وابسته از آن نام می برند. در مثال فوق ارائه تمرینات ورزشی متغیر مستقل و درمان افسردگی متغیر وابسته است.

تحقیق به شیوه کتابخانه‌ای :

تحقیق‌های انجام شده در مسابقات مطالعه و تحقیق دانش‌آموزان عمدتاً از نوع کتابخانه‌ای است که به صورت تحقیق بر مبنای اطلاعات قبلی انجام می‌شود. به همین منظور در این بخش به ویژگی‌ها و نحوه انجام تحقیق کتابخانه‌ای اشاره می‌کنیم.

در تحقیق به روش کتابخانه‌ای محقق بر اساس اهداف و فرضیه‌های تحقیق، اطلاعات خود را از اسناد مکتوب جمع‌آوری می‌کند و با تجزیه و تحلیل اطلاعات جمع‌آوری شده در مورد فرضیه‌هایی که مطرح کرده است به قضاوت یا داوری می‌پردازد.

مراحلی که در پژوهش کتابخانه‌ای محقق را در تحقیق و نگارش مقاله‌ی تحقیقی یاری می‌دهد، عبارتند از :

۱. انتخاب موضوع تحقیق؛
۲. مطالعه و تفکر درباره‌ی موضوع تحقیق؛

۳. فرضیه ها یا سوال های ویژه تحقیق؛
۴. تهیه طرح و چارچوب کلی مقاله ی تحقیقی؛
۵. جمع آوری اطلاعات و یادداشت برداری؛
۶. تنظیم یادداشت ها و تهیه ی پیش نویس مقاله ی تحقیقی؛
۷. بازخوانی و ویرایش؛
۸. تدوین و نگارش نسخه ی نهایی مقاله ی تحقیقی (مولایی و علی اکبروند، ۱۳۸۳، ۴۲).

فصل پنجم : گردآوری اطلاعات

علم کهنه است و کله آآن پرسش. (حضرت محمد صلی الله علیه و آله)

بعد از این که محقق اهداف، فرضیه ها و روش تحقیق خود را مشخص کرد باید در متغیرهای پژوهش به جمع آوری اطلاعات بپردازد.

جمع آوری اطلاعات از جامعه ی نمونه :

اگر حجم گروه مورد مطالعه (افراد و ...) محدود باشد، محقق کل جامعه را مورد مطالعه قرار می دهد و اطلاعات را از همه موارد جمع آوری می کند؛ ولی اگر حجم افراد جامعه زیاد باشد به شیوه علمی تعدادی از موارد را انتخاب می کند و نمونه ای از آن ها را مورد مطالعه قرار می دهد.

جامعه:

جامعه عبارت است از همه اعضای واقعی یا فرضی، که محقق علاقمند است یافته های پژوهشی را به آن ها تعمیم دهد. به عبارت دیگر جامعه به مجموعه ای از عناصر گفته می شود که دارای یک یا چند ویژگی مشترک باشند. (رمضانی ۱۳۸۱،

نمونه:

انتخاب تعدادی از افراد، حوادث و اشیاء از یک جامعه تعریف شده به عنوان نماینده ی آن جامعه. به عبارت دیگر نمونه بخشی از جامعه است که معرف آن جامعه باشد. (مهریار ۱۳۵۲ به نقل از رضانی ۱۳۸۱ ، ۵۵)

اصول جمع آوری اطلاعات :

برای حفظ اعتبار اطلاعات و داده های گرد آوری شده محقق باید دست کم دو اصل اساسی را مورد توجه قرار دهد:

۱. اصل صحت : محقق باید از درستی و صحت اطلاعات و داده‌های خود اطمینان حاصل نماید. او باید مطمئن شود که منابع و مآخذ اطلاعات تهیه شده معتبر است و به ویژه در بین متخصصان رشته از مقبولیت برخوردار است.
۲. اصل دقت : اطلاعات و داده‌های آماری که از منابع میدانی و کتابخانه‌ای گردآوری و در ابزارهای مربوط به آن ها درج می‌شود، در مراحل مختلف فرایند تحقیق مورد دستکاری ، جابجایی، کاربری ، ارتباط و ... قرار می‌گیرد؛ بنابراین ، کوچک‌ترین بی احتیاطی در برداشت ، درج ، جابه‌جایی و انتقال آن ها ممکن است اطلاعات و داده ها را تغییر دهد و هر تغییری در داده ها ولو ناچیز در نتیجه تحقیق اثر منفی می‌گذارد. از این رو ، برای پیشگیری از این خطر محقق باید در هر مرحله از کاربری و جابه‌جایی و

انتقال اطلاعات شخصاً یا به وسیله افراد مطمئن دیگر به بازنگری و کنترل آنها بپردازد.

پایایی و روایی ابزار اندازه‌گیری:

علاوه بر رعایت دو اصل فوق انتخاب ابزاری که پایایی و روایی داشته باشد از اهمیت خاصی برخوردار است. مفاهیم پایایی و روایی به اختصار بدین شرح است:

پایایی:

مفهوم پایایی به این معنی است که اگر یک وسیله‌ی اندازه‌گیری که برای سنجش متغیر و صفتی ساخته شده در شرایط مشابه در زمان یا مکان دیگر مورد استفاده قرار گیرد، نتایج مشابهی از آن حاصل شود؛ به عبارت دیگر خاصیت تکرار پذیری و سنجش نتایج یکسان را داشته باشد. برای محاسبه پایایی شیوه‌های آماری مختلفی وجود دارد که با توجه به نوع ابزار اندازه‌گیری مورد استفاده قرار می‌گیرد.

روایی:

منظور از روایی این است که ابزار اندازه‌گیری متغیری را بسنجد که باید بسنجد. برای مثال وقتی یک آزمون هوش، متغیر هوش را اندازه‌گیری کند، نه متغیرهای دیگری مثل آمادگی تحصیلی و ...، برای سنجش هوش روایی دارد. برای سنجش روایی ابزار اندازه‌گیری، روش‌های مختلفی وجود دارد که با توجه به شرایط می‌توان از آن استفاده کرد.

روش‌های گردآوری اطلاعات:

روش‌های گردآوری اطلاعات را به طور کلی به دو طبقه می‌توان تقسیم کرد: روش‌های کتابخانه‌ای و روش‌های میدانی. در روش‌های کتابخانه‌ای بسته به نوع سند و موضوع تحقیق ممکن است با استفاده از فیش یا جدول یا نقشه و کروکی یا فرم‌های شبه پرسشنامه، یا ترکیبی از همه‌ی آن‌ها انجام پذیرد. روش‌های میدانی که از شهرت بیشتری برخوردارند عبارتند از روش پرسشنامه‌ای، روش مصاحبه، روش مشاهده، روش آزمون و روش‌های صوتی و تصویری. (حافظ نیا ۱۳۸۲، ۱۶۴).

روش‌های کتابخانه‌ای:

در مطالعات کتابخانه‌ای اسناد گوناگونی مورد استفاده ی محقق قرار می‌گیرد.

اسناد در مطالعات کتابخانه‌ای:

اسناد عمده در مطالعات کتابخانه‌ای عبارتند از:

کتاب: مهم‌ترین گنجینه مکتوب دانش و معرفت بشری کتاب است و در هر تحقیقی از کتاب‌ها به عنوان منابع اطلاعات استفاده می‌شود.

مقاله‌ها و مجله‌ها: این وسایل حاوی نتایج تحقیقات و بررسی‌های جدید و دستاوردهای نوین علمی هستند. از طریق آن‌ها تازه‌های علمی و دستاوردهای جدید بشری به سرعت در جوامع و مکان‌های جغرافیایی مختلف انتشار می‌یابد یا مبادله می‌شود.

میکروفیلیم و میکروفیش: ابزارهایی هستند که مطالب کتاب را تصویربرداری و بسیار کوچک می کنند و محقق می تواند در هنگام ضرورت به وسیله دستگاه بزرگ نما، آن ها را مورد استفاده قرار دهد.

دیسک ها و دیسکت های رایانه ای: این ابزار که می توان آن ها را کتاب های رایانه ای نام نهاد ، ابزار جدیدی هستند که به همراه حافظه ی رایانه ای می توانند حجم بسیار زیادی از اطلاعات و نوشته ها و مکتوبات یا مقاله ها و مجله ها را در خود جای دهند. علاوه بر آن ، می توان از طریق شبکه های اطلاع رسانی گوناگون نسبت به مبادله و انتشار و جابه جایی این اطلاعات اقدام کرد.

اسناد اصل: کتب یا نوشته های خطی و دستنویس یا تاییپی هستند که به عنوان سند مادر شناخته می شوند و یک یا چند نقل قول به آن ها استناد می شود.

اسناد دولتی : شامل نامه ها، گزارش ها، تحلیل ها ، جدول ها ، نقشه ها و موارد دیگری هستند که در بایگانی های دولتی نگهداری می شوند. بهره برداری از اسناد دولتی مستلزم گرفتن مجوزهای قانونی است که باید از مسوولان مربوط کسب شود.

نشریه های رسمی دولتی : اکثر سازمان های دولتی معمولا دارای مجله، نشریه، بولتن یا ویژه نامه خاص خود هستند که در بردارنده ی اخبار ، وقایع ، تصمیمات ، تحولات و ... بوده، که به صورت رسمی و با آرم آن ها چاپ و منتشر می شود.

اسناد شخصی و خصوصی: برخی از مؤسسات خصوصی وجود دارند، که اقدام به نگهداری و بایگانی اسناد مربوط به گردش کار خود می‌نمایند. دسترسی به این اسناد و مدارک مستلزم گرفتن مجوز از رئیس، متولی یا مدیر عامل این گونه مؤسسات است.

مطبوعات: مطبوعات و روزنامه ها معمولاً حاوی مطالب گوناگونی هستند که اخبار، مقاله ها، اظهارات و ... را شامل می‌شوند. آنچه در مطبوعات منعکس می‌شود، همیشه ارزش علمی ندارد و در بین اسناد گوناگون اعتبار کمتری دارد؛ ولی اخبار حوادث و وقایع و نیز انعکاس دقیق اظهارات و اعلامیه ها و نیز بعضی از مقاله هایی که به شیوه علمی تهیه شده و متکی به منابع و مآخذ معتبر است، می‌تواند مورد استفاده محقق قرار گیرد.

آمارنامه ها: آمارها را معمولاً محققان یا سازمان‌های مسؤول دولتی و غیر دولتی تهیه می‌کنند. روش‌های آماری برای تهیه اطلاعات نیز به صورت سرشماری یا نمونه گیری یا ترکیبی از این دو روش است.

آمارهای تهیه شده معمولاً پس از تنظیم و تدوین به صورت مجموعه‌هایی چاپ و منتشر می‌شود و محققان می‌توانند از آنها در تحقیقات اجتماعی، اقتصادی، جغرافیایی و ... استفاده کنند.

اسناد صوتی و تصویری: اسناد صوتی عمدتاً شامل تلفن، رادیو، نوارهای ضبط صوت، فایل های صوتی و ... می‌شود. این نوارها بر اساس بیان افراد، واقعیت یا

چگونگی بروز پدیده ای را توضیح می‌دهد و یکی از منابع معتبر محسوب می‌شود، مشروط بر این که گوینده شخص حقیقی باشد.

اسناد تصویری انواع گوناگونی دارد که عبارت است از : نقاشی‌ها، کروکی‌ها، طراحی‌ها، عکس‌های معمولی، تصاویر ماهواره‌ای، عکس‌های هوایی، فیلم‌ها و ... برخی اسناد به صورت ترکیبی، صوتی و تصویری است. مانند فیلم‌های تلویزیونی، ویدیویی، سینمایی و ... محقق باید توجه داشته‌باشد، که فیلم‌هایی ارزش علمی دارند که واقعیت‌ها را منعکس کنند. در آن صورت می‌توان از آن‌ها به عنوان سند معتبر استفاده کرد. (همان ۱۷۲)

صفحات وب و وبلاگ‌ها : میلیون‌ها صفحه وب در دنیای مجازی اینترنت وجود دارد و می‌تواند مورد استفاده محقق قرار گیرد؛ اما باید دقت کرد که صرفاً مطالبی ارزش علمی دارند که در سایت‌های معتبر توسط نویسندگان مشخص و مرتبط درج شده باشند. سایر مطالب اغلب فاقد اعتبار علمی برای استفاده توسط محقق است.

ابزار گردآوری اطلاعات در روش کتابخانه‌ای:

عمده‌ترین ابزاری که در تحقیق کتابخانه‌ای برای جمع‌آوری اطلاعات از آن استفاده می‌شود عبارتند از : فیش، جدول و فرم، پرسشنامه استخراج اطلاعات و کروکی.

فیش:

برای یادداشت برداری از مطالب که مورد مطالعه قرار می‌گیرد روش‌های متفاوتی وجود دارد.

بعضی از افراد در کنار کتابی که مطالعه می‌کنند یادداشت‌های خود را می‌نویسند. برخی هم در دفتر یا برگه‌های مختلف یادداشت‌های خود را نوشته و تنظیم می‌کنند. پژوهش‌گران به تجربه دریافته‌اند که یادداشت‌های خود را بر روی برگه‌هایی به نام فیش یادداشت کنند. فیش ویژگی‌هایی دارد که تنظیم یادداشت‌ها و دسترسی به آن‌ها را سهل‌تر و ساده‌تر می‌سازد.

بخش‌های هر فیش:

۱) بخش اطلاعات مربوط به منبع یا اثری که اطلاعات از آن گرفته می‌شود.

۲) بخش اطلاعات درباره موضوع مورد مطالعه و متن ثبت شده در فیش.

۳) بخش اطلاعات در مورد فیش.

۴) بخش ثبت یا الصاق متن.

دانش‌آموزان می‌توانند فیش‌های مطالعاتی را از فروشگاه تهیه یا خود بر روی برگه‌هایی به ابعاد تقریبی 14×10 سانتیمتر (تقریباً یک چهارم صفحه $A4$) تهیه نمایند.

مفهوم و کاربرد مندرجات فیش ثبت مطالعات :

موارد قابل ثبت در فیش عبارتند از:

فیش نویس: درج نام تهیه کننده فیش، به ویژه در جایی که فیش نویسان متعدد باشند (مانند موسسات یا گروه های تحقیقی) ضروری است تا اگر در مطالعات بعدی، ابهام یا اشکالی در متن فیش به نظر رسید با مراجعه به تهیه کننده، حل و فصل شود.

شماره فیش: فیش های پر شده به طور مسلسل شماره می خورد. انتخاب مبدأ و نحوه ی شماره گذاری با فرد محقق است که می تواند آن ها را به ترتیب نگارش شماره بزند و یا می تواند متناسب با موضوع خاص شماره گذاری نماید.

تاریخ: زمان تهیه فیش باقید رقم روز / ماه / سال در این قسمت درج می گردد.

انواع ثبت مطلب: درج مطالعات و اطلاعات تحقیقی در فیش، به یکی از روش های زیر انجام پذیر است:

الف. نقل: یعنی رونویسی یا چسباندن عین عبارت کتاب به زبان اصلی روی فیش و درج مشخصات کامل منبع در آن.

ب. ترجمه: یعنی نگارش برگردان دقیق عبارت کتاب به زبان دیگر.

ج. تلخیص: یعنی نوشتن فشرده مطالب کتاب به زبان اصلی به نحوی که بیان گر اصول اساسی مطالب آن باشد.

د. خلاصه ترجمه : یعنی نگارش برگردان فشرده مطالب کتاب به زبان دیگر با حفظ صحت تلخیص و دقت ترجمه.

موضوع بندی مطالب: برای استفاده سریع و کامل از مطالعات قبلی در مراجعات بعدی ، لازم است فیش‌ها موضوع بندی و بر مبنای موضوع، دسته بندی و نگهداری شود تا محقق، هر موقع که خواست در موضوعی به مطالعات قبلی خود رجوع نماید با صرف وقت اندکی به تمامی آن چه در آن موضوع یادداشت نموده، دست یابد.

موضوعات جنبی: گاهی مطالب مندرج در فیش، علاوه بر موضوع خاص اصلی خود ، حاوی چند موضوع خاص دیگر نیز می‌باشد که آن‌ها، موضوعات جنبی نامیده می‌شود. ذکر موضوعات جنبی از این جهت مفید است که محقق، در فهرست کامل موضوعی فیش‌ها که در دفتر راهنمای خود تنظیم می‌کند، شماره این فیش را در ذیل موضوعات مزبور بنویسد و در موقع نیاز به آن‌ها مراجعه نماید.

فیش‌های مکمل: چنانچه به علت طولانی بودن مطلب، دو روی برگه فیش گنجایش ثبت آن را نداشت، ناچار دنباله مطلب در فیش یا فیش‌های دیگری نوشته می‌شود که فیش‌های «مکمل» می‌گویند. شماره فیش اصلی و فیش‌های مکمل مسلسل بوده ، در هریک از آن‌ها شماره فیش دیگر در محل مربوط درج می‌گردد. می‌توان در پایان فیش‌های ناقص عبارت «ادامه دارد» را برای ارجاع خواننده به فیش‌های مکمل نگاشت.

کد گذاری : «کد» عبارت است از شماره ، علامت یا حرف خاصی که برای تشخیص هویت اجمالی موضوعات و کتاب‌ها یا مؤلفان یا مترجمان به کار می‌رود و از تکرار نوشته‌ها یا زیاده نویسی جلوگیری می‌نماید، به خصوص کد گذاری در مواقعی که تعداد فیش‌ها زیاد باشد، لزوم پیدا می‌کند.

دفتر راهنما: دفتر راهنما به منظور مراجعه سریع به فیش‌های مورد نیاز محقق تهیه می‌شود و دارای چند بخش می‌باشد.

الف. بخش کتاب‌شناسی : این بخش برای معرفی و فهرست‌بندی کتاب‌هایی است که مورد مطالعه قرار گرفته است. صفحات این بخش به صورت جدول خط‌کشی شده و به ترتیب الفبایی بر اساس دو حرف اسم اول کتاب‌ها مرتب می‌شود. این دو حرف در کد گذاری کتاب‌ها ، دو قسمت سمت چپ کد را تشکیل می‌دهند.

ب. بخش مؤلفان و مترجمان و ...: این بخش برای شناسایی لیست بندی نام نویسندگان ، مترجمان و دیگر کسانی است که نقش اساسی در تکمیل کتاب داشته‌اند. صفحات آن خط‌کشی شده و به ترتیب الفبایی بر مبنای دو حرف اول اسم اصلی مؤلف یا مترجم مرتب می‌شود که این دو حرف در کد گذاری نام مؤلف یا مترجم ، دو قسمت سمت چپ کد را تشکیل خواهند داد. علاوه بر مؤلف و مترجم، کسانی بر کتاب مقدمه ، شرح، حاشیه یا نقد نوشته یا آن را تصحیح ، خطاطی یا نقاشی نموده‌اند را نیز می‌توان در همین بخش قرار داد؛ البته در فیش قسمت حواشی ، نام و کد و سمت آن‌ها باید نوشته شود.

ج. بخش موضوعات : این بخش برای تدوین و فهرست نمودن موضوعات کلی عام و خاص می‌باشد و بر اساس ترتیب الفبایی تنظیم نمی‌شود؛ بلکه بر مبنای موضوعات کلی شکل گرفته ، هر موضوع کلی به چند موضوع عام تقسیم می‌شود و به هر موضوع عام، صفحاتی اختصاص می‌یابد.

حواشی : این قسمت در اختیار فیش نویس است تا یادداشت های تحقیقی، ادبی ، تاریخی و هر گونه توضیح و نقد و اصلاح را که در مطالب مندرج در فیش تهیه نمود در آن بنگارد، همچنین اگر عین مطلب مندرج در فیش را در مأخذ جدیدی دید، به جای نوشتن فیش مکرر، مشخصات مدرک جدید را نیز همانند مأخذ قبل در همین قسمت ثبت کند و نیز اگر کتابی بیشتر از یک نویسنده یا مترجم داشت نام آنان به همان شکل که در قسمت شناسنامه فیش تنظیم یافته در حواشی درج شود.

نکات قابل توجه در تهیه و تنظیم فیش:

۱. هیچ گاه فیش را با مداد و یا خودنویس ننویسید؛ زیرا بر اثر سایش دست یا رطوبت مختصر نوشته ها محو و درهم می‌شود.
۲. از هر فیش فقط برای ثبت یک مورد مشخص استفاده شود.
۳. نقل دقیق عبارات گاهی به درازا می کشد و نویسنده ترجیح می دهد که با تقطیع متن برخی از قسمت های غیر مهم را حذف کند . در این صورت بایستی با ثبت علامت «...» محل حذف و تقطیع را مشخص کرد.

نکاتی در مورد یادداشت برداری :

- ✓ یادداشت برداری یکی از کلیدهای یادگیری و یادآوری است.
- ✓ فراموش نکنید که یادداشت برداری با رونویسی متفاوت است.
- ✓ در یادداشت برداری همه مطالب را ننویسید ؛ فقط مطالب مهم را یادداشت کنید.
- ✓ یادداشت هایتان را بر اساس مطالب به تفکیک موضوع مرتب کنید.
- ✓ یادداشت هایتان را در زمان های مختلف مورد مطالعه قرار دهیدو آن ها را اصلاح و باز آرایبی کنید.
- ✓ از روی یادداشت هایتان می توانید خلاصه برداری کنید.
- ✓ یادداشت هایتان را به گونه ای تنظیم کنید که قابل حمل و نگهداری باشد.
- فیش نویسی از این نظر هم نسبت به سایر روش ها ترجیح دارد.
- ✓ یادداشت نویسی شما باید هدفمند باشد
- ✓ بهترین وضعیت برای یادداشت برداری آن است که آن ها را روی اوراقی جداگانه و به هم پیوسته بنویسید تا اگر نیازی به چک و اصلاح آن بود بتوانید با بازنویسی آن دوباره به مجموعه قابل قبول برسید.

جدول و فرم:

این ابزارها برای استخراج داده‌های آماری و اطلاعات کمی و غیرکمی از آمارنامه‌ها، کتاب‌ها، بایگانی‌ها و سایر منابع، مورد استفاده قرار می‌گیرد.

نمونه ای از جداول ثبت اطلاعات:

جدول شماره...: تعداد دانش‌آموزان استان یزد به تفکیک دوره تحصیلی و جنسیت

در سال تحصیلی ۸۸-۸۷

دوره تحصیلی	تعداد دانش‌آموز پسر	تعداد دانش‌آموز دختر	جمع
کودکستانی	۶۸۴۹	۷۱۰۲	۱۳۹۵۱
ابتدایی	۴۱۲۲۰	۳۸۴۱۹	۷۹۶۳۹
راهنمایی	۲۲۹۷۴	۲۱۶۶۵	۴۴۶۳۹
متوسطه	۲۵۴۷۳	۲۴۴۸۴	۴۹۹۵۷
پیش‌دانشگاهی	۳۳۶۱	۵۰۴۹	۸۴۱۰

پرسشنامه استخراج اطلاعات:

نوع خاصی از ابزار حاوی تعدادی سوال در مورد یک مسئله یا موضوع است؛ که پاسخ سوالات از طریق سوابق و پرونده‌ها و منابع مربوط به مسئله یا موضوع تحقیق به‌دست می‌آید.

نمونه ای از پرسشنامه استخراج اطلاعات مربوط به مطالعه وضع بیمارستان ها:

نام بیمارستان:	تاریخ تأسیس:.....
آدرس:.....	
نوع اداره بیمارستان : دولتی ☐ خصوصی ☐ هیئت امنایی ☐	
تعداد بخش های موجود :	
خدمات پزشکی بیمارستان : اورژانس ☐ جراحی ☐ قلب ☐ رادیولوژی ☐	
سایر خدمات با ذکر مورد.....	

ثبت مطالب به صورت فایل الکترونیکی :

با توجه به وجود رایانه و نفوذ آن در ابعاد مختلف زندگی بشر ، محققان نیز از آن به عنوان وسیله ای برای ثبت اطلاعات خود استفاده می کنند .

ثبت مطالب به شکل فایل الکترونیکی به لحاظ کم حجم بودن ، قابلیت نگهداری ، امکان کپی و الحاق و ویرایش متن و ... نسبت به سایر شیوه ها مزیت دارد.

برای ثبت اطلاعات در فایل های الکترونیکی از نرم افزار های رایانه ای در دسترس می توان استفاده نمود . نمونه ای از این نرم افزارها شامل **word, Access** و ... است .

برای ثبت اطلاعات در فایل الکترونیکی باید اطلاعاتی که در ثبت فیش های مطالعاتی درج می شد به شکل مناسبی در ابتدای صفحه نوشته شود.

در ثبت نام فایل می توان با استفاده از شیوه کدگذاری مناسب، نام بر اساس موضوع ، نام مؤلف و ... دسترسی به یادداشت های الکترونیکی را سهل تر نمود.

روش های میدانی:

در تحقیق های میدانی که در بخش روش تحقیق نیز به آن پرداخته شد، محقق برای گردآوری اطلاعات ناگزیر است به محیط بیرون برود و با مراجعه به افراد یا محیط و نیز برقراری ارتباط مستقیم با افراد و یا مؤسسات و ... اطلاعات خود را تکمیل نماید.

روش های متداول و معروف گردآوری مطالعات میدانی عبارتند از: پرسشنامه ، مصاحبه، مشاهده ، آزمون ، تصویر برداری یا ترکیبی از روش های یاد شده .

روش پرسشنامه ای :

یکی از متداول ترین روش های گردآوری اطلاعات در تحقیق های میدانی روش پرسشنامه ای است.

پرسشنامه حاوی تعدادی سوال درباره متغیرهای مورد سنجش از جامعه مورد مطالعه است. این سؤالات با استفاده از تکنیک های خاص و نیز مقیاس ها به گونه ای ساخته می شود که بتوان اطلاعات مورد نظر را از جامعه یا نمونه مورد مطالعه گردآوری کرد.

سوالات پرسشنامه به دو گونه طرح می‌شود . سوالات باز و سوالات بسته . در سوالات باز پاسخ‌گو مجبور به انتخاب پاسخ‌های از پیش تعیین شده نیست و می‌تواند در مورد سوال هر پاسخی را ارائه دهد.

مثال : به نظر شما برای کاهش استفاده افراد جامعه از غذاهای آماده و پرچرب، چه کارهایی می‌توان انجام داد؟

سوالات باز به لحاظ آزادی فرد برای نوع پاسخ ارجحیت دارد؛ ولی در استخراج و جمع بندی اطلاعات محقق را دچار مشکل می‌سازد؛ لذا در مواردی که امکان استفاده از سوال های بسته وجود داشته باشد ، محقق ترجیح می دهد که از سوالات باز استفاده نکند.

سوالات بسته ، سوالاتی هستند که بر اساس پاسخ های فرضی تنظیم شده و پاسخ‌گو از بین آن‌ها پاسخ مورد نظر خود را انتخاب نموده و علامت می‌زند. به هریک از پاسخ های سوالات بسته «گزینه» می‌گویند.

مثال: در کدام رشته به تحصیل اشتغال دارید :

علوم انسانی □ علوم تجربی □ علوم ریاضی □ فنی و حرفه‌ای □ عمومی □

در برخی از پرسشنامه ها ترکیبی از سوال های باز و بسته مطرح می‌شود.

مواردی که در تهیه پرسشنامه باید رعایت کرد:

۱. از درج سوال های غیر ضروری و خسته کننده پرهیز نمایید.
  ۲. عبارات و کلمات را ساده و واضح و در حد فهم و تحصیلات پاسخ‌گویان بنویسید.
  ۳. برای پرسشنامه راهنمای تکمیل تهیه کنید و در ابتدای پرسشنامه یا نامه ای که بر روی پرسشنامه قرار می‌دهید بنویسید.
  ۴. پاسخ‌گو را در تکمیل اطلاعات شخصی خود آزاد بگذارید؛ که فقط در صورت تمایل اطلاعات شخصی خود را درج نماید.
  ۵. به پاسخ‌گویان اطمینان دهید که از اطلاعات پرسشنامه صرفاً برای انجام تحقیق استفاده می‌کنید و پاسخ های آن ها کاملاً محرمانه نگهداری خواهد شد.
  ۶. برای جلوگیری از خستگی پاسخ‌گویان ، سوال های پرسشنامه خیلی زیاد و طولانی نباشد.
  ۷. ظاهر پرسشنامه جذاب باشد. اندازه حروف ، نحوه نگارش و ... به گونه ای باشد که خواندن سوال ها ساده و آسان باشد.
  ۸. در انتها با عبارتی مناسب از همکاری پاسخ‌گویان تشکر نمایید.
- در توزیع، جلب همکاری پاسخ‌گویان برای تکمیل پرسشنامه ، جمع‌آوری ، استخراج اطلاعات و ... باید نهایت دقت و ظرافت را داشت.

روش مصاحبه:

در روش مصاحبه اطلاعات مورد نیاز تحقیق از طریق ارتباط مستقیم بین محقق و فرد جمع‌آوری می‌شود. مصاحبه به صورت ارتباط رودررو یا تلفنی صورت می‌گیرد. مصاحبه حضوری و رودررو در صورت امکان نسبت به مصاحبه تلفنی ارجحیت دارد. مصاحبه به دو شیوه منظم و آزاد انجام می‌شود. در مصاحبه منظم تعداد و نوع سوال‌ها از قبل مشخص شده است. در مصاحبه آزاد موضوع و هدف کلی مصاحبه مشخص شده است؛ ولی سوال‌ها متناسب با پاسخ‌هایی که فرد ارائه می‌دهد و موقعیت مصاحبه از فرد پرسیده می‌شود.

مواردی که در انجام مصاحبه باید رعایت کرد:

۱. مصاحبه شونده باید کاملاً به صورت آزادانه در مصاحبه شرکت کند و نباید اجباری برای شرکت در مصاحبه داشته باشد.
۲. در ابتدای مصاحبه باید هدف از کار و برنامه را برای فرد مشخص نمود.
۳. اگر در جریان مصاحبه از میکروفون، دوربین، دستگاه فیلمبرداری و ... استفاده می‌کنیم باید به مصاحبه شونده اطلاع دهیم.
۴. از هر گونه ابراز عقیده به مصاحبه شونده اجتناب شود؛ زیرا ممکن است بر ادامه مصاحبه و نحوه پاسخ دادن افراد موثر باشد.

۵. هر چه مصاحبه کننده و مصاحبه شونده به لحاظ ویژگی‌های فرهنگی، تحصیلی و ... به هم شبیه باشند، مصاحبه بهتر انجام خواهد شد.
۶. مصاحبه کننده باید با ظرافت، کنترل جریان مصاحبه را به دست بگیرد؛ که مصاحبه از جریان اصلی خود خارج نشود.
۷. محیط مصاحبه دلنشین باشد و مصاحبه حالت بازجویی به خود نگیرد.
۸. نتایج ثبت شده در جریان مصاحبه را باید بلافاصله پس از اتمام مصاحبه ویرایش کرد.

روش مشاهده:

در روش مشاهده محقق فرصت می یابد که واقعیت را به صورت مستقیم ببیند. مشاهده علاوه بر اینکه می تواند به عنوان روشی مستقل در جمع آوری اطلاعات استفاده شود به عنوان یک روش تکمیلی همراه با سایر روش های جمع آوری اطلاعات نیز به کار می رود.

مشاهده به دو صورت انجام می شود: مشاهده کنترل نشده و مشاهده کنترل شده . در مشاهده کنترل نشده یا آزاد محقق وقایع و رخداد ها را مشاهده و مواردی که به هدف تحقیق نزدیک است را ثبت می کند. در این نوع مشاهده محقق باید همواره نسبت به اهداف تحقیق آگاه بوده و هوشیارانه به مشاهده در راستای اهداف بپردازد.

در مصاحبه کنترل شده تمامی مراحل ، از قبیل شروع و زمان انجام کار و نیز مشاهده شونده و محیط مشاهده ، کنترل و از قبل برنامه ریزی شده است و محقق ابزار سنجش طراحی شده ای دارد و پس از شروع فرآیند مشاهده با توجه به مشاهدات خود، اطلاعات مورد نیاز را برمی‌گزیند و در محل های مناسب روی کارت مشاهده ثبت می‌نماید.

مشاهده ممکن است به صورت فردی و گروهی ، علنی و یا غیر علنی انجام شود؛ که در هر کدام باید ملاحظات خاص آن را در نظر داشت.

مواردی که باید در مشاهده رعایت کرد:

۱. قبل از انجام مشاهده، مطالعه کافی در مورد موقعیتی که قرار است مورد مشاهده قرار دهد داشته باشد.
۲. مشاهده گر باید بعد از در اختیار گرفتن ابزار ثبت و ضبط مشاهده، از مسوولان ذی ربط اجازه بگیرد.
۳. در هنگام مشاهده، خود را کاملاً با محیط سازگار نموده و از انجام هر گونه کاری که منجر به تغییر محیط طبیعی مشاهده شود اجتناب نماید.
۴. حوادث ، رخدادها ، تحولات ، حرکات و ... را کاملاً با زیرکی و دقت مشاهده کند و در همان زمان یا در اولین فرصت ممکن آن را ثبت کند.

۵. در مشاهده و ثبت نتایج مراقب باشد که تعصبات و تمایلات خود را دخالت ندهد.
۶. وسایل ثبت مشاهده از قبیل دوربین، دستگاه ضبط صدا و ... را همراه داشته باشد.
۷. اطلاعات جمع آوری شده را بلافاصله بازنگری و ویرایش نماید.
۸. مشکلاتی که در جریان مشاهده با آن روبرو شده است را نیز ثبت نماید؛ تا در موقعیت های بعدی تا حد امکان مشکلات رفع شود.
۹. اگر در جریان مشاهده به مواردی برخورد که در راستای اهداف تحقیق نیست ولی به گونه ای می تواند با اهداف ارتباط یابد را نیز ثبت نماید.

روش آزمون:

محقق به منظور جمع آوری اطلاعات در راستای برخی از اهداف تحقیق از آزمون استفاده می کند . آزمون ها اغلب به منظور جمع آوری اطلاعات در خصوص میزان آگاهی یا مهارت یا وضعیت عاطفی فرد به کار می رود. آزمون های مورد استفاده از نظر هدف به انواع آزمون های پیشرفت ، استعداد ، نگرش ، شخصیت و ... تقسیم می شود. از نظر شکل، سؤال ها به انواع آزمون های تشریحی، کوتاه پاسخ ، چند گزینه ای، صحیح - غلط ، جور کردنی و عملی تقسیم می شود.

فصل ششم : تجزیه و تحلیل اطلاعات

در نمودی دیدهای صخ مین ز فلک کشی، ز خدی زین (مولوی علیه السلام)

پس از گردآوری ، استخراج و طبقه بندی و تهیه جداول اطلاعات محقق باید به تجزیه و تحلیل اطلاعات بپردازد.

انواع تجزیه و تحلیل اطلاعات :

تجزیه و تحلیل اطلاعات به دو شیوه کیفی و کمی انجام می شود.

شیوه تجزیه و تحلیل کیفی:

چون داده های بسیاری از تحقیقات علمی کمی نبوده، جنبه آماری ندارند، معیار و مبنای دیگری غیر از روش های آماری باید برای تجزیه و تحلیل آنها به کار رود. این مبنا و معیار در تجزیه و تحلیل های کیفی مشخصاً عقل و منطق ، تفکر و

استدلال است؛ یعنی محقق با استفاده از عقل و منطق و غور و اندیشه باید اسناد، مدارک و اطلاعات را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار دهد و حقیقت و واقعیت را کشف و درباره ی فرضیه‌ها اظهار نظر نماید. البته استدلال عقلانی، منطق و تفکر معیارهایی نیستند که تنها به کار تحقیقات کیفی بیایند، بلکه در هر نوع تحقیق علمی به کار می‌روند و محقق ناگزیر است روش‌ها و نتایج به دست آمده را با آن‌ها محک بزند و اگر احساس کند روش آماری نتیجه‌ای داده که با عقل و منطق جور در نمی‌آید، باید نتایج روش آماری را کنار بگذارد و به عقل و منطق بها دهد. (حافظ نیا ۱۳۸۲، ۲۳۲)

این بدان معنی نیست که هر گاه نتایج تحقیق از نظر کمی با نظر محقق سازگار نبود آن را کنار گذاشته و به روش‌های کیفی استناد کند؛ بلکه باید با اندازه‌گیری‌های مکرر و چند جانبه به بررسی نتیجه به دست آمده بپردازد و به لحاظ عقلی و استدلالی دلیل عدم تطابق نتایج کمی به دست آمده را بیابد.

تحلیل منطقی و عقلانی در این موارد کاربرد دارد:

الف) تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق کیفی که در واقع تنها روش و موثرترین روش تجزیه و تحلیل است.

ب) کنترل نتایج تحلیل‌های آماری.

ج) مطالعات مقدماتی طرح‌های تحقیق به منظور سازماندهی کار و تعریف مسئله، فرضیه‌ها، متغیرها، روش‌ها و ... تا نگرش واقعی‌تری به محقق بدهد.

تجزیه و تحلیل کیفی ممکن است در همه انواع تحقیقات علمی وجود داشته باشد؛ ولی بیشتر در تحقیقات تاریخی، توصیفی موردی، تحلیل محتوا و علی وجود دارد. تحقیقاتی که نوعاً کتابخانه‌ای و نظری هستند و اطلاعات به وسیله ابزارهای سنجش مربوط نظیر فیش، جدول، کارت و امثال آن گردآوری می‌شود، از نوع تحقیقات کیفی هستند. تحقیقاتی که در حوزه ادیان و مذاهب و متون تاریخی و ادبی و ... انجام می‌پذیرد نوعاً کیفی هستند. در این نوع تحقیقات اسناد و مدارک و نوشته‌ها و آثار حکم داده را دارند که از جمع‌آوری، طبقه‌بندی، ارزیابی، مقایسه و تحلیل آن‌ها محقق می‌تواند مجهول را کشف نموده فرضیه ارائه شده را ارزیابی کند.

یکی از مبانی و معیارهایی که محقق در تحقیقات کیفی و نیز کمی می‌تواند از آن‌ها استفاده کند قضایای کلی علمی و نیز معیارهای الهی هستند که آن‌ها را در

فصل ادبیات و مباحث نظری و پیشینه تحقیق تدوین نموده است. محقق می‌تواند داده‌ها و اطلاعات کسب شده را با این قضایا و معیارها مقایسه کند و از آن‌ها نتیجه‌گیری نماید؛ زیرا قضایای کلی و معیارهای الهی قوانین مسلم اجتماعی و انسانی هستند که روابط بین متغیرهای اجتماعی و انسانی را منعکس می‌نمایند؛ بنابراین، محقق به عنوان یک مبنای مقایسه در تحلیل کیفی می‌تواند از آن‌ها استفاده نموده، نتیجه‌گیری کند. (همان ۲۳۴).

اساساً بخش عمده‌ای از مطالعات مربوط به تأثیر ایدئولوژی، دین، فرهنگ، سیاست، اخلاق و مانند آن را بر کنش و رفتار انسان، که موضوع مطالعه بسیاری از رشته‌های علوم انسانی است، می‌توان با استفاده از روش تحلیل کیفی و عقلی، تجزیه و تحلیل نمود. برای بررسی مسائل فلسفی و نیز در علوم نظیر منطق، ریاضیات، روانشناسی فلسفی و اخلاق از روش تعقلی استفاده می‌شود.

مطالعات مردم‌شناسی و آداب و رسوم و روابط اجتماعی و نیز مطالعات مربوط به تحلیل محتوا همگی در حوزه تحقیقات کیفی قرار می‌گیرند.

شیوه تجزیه و تحلیل کمی :

در این شیوه از روش‌های آماری مختلف با توجه به متغیرهایی که اندازه‌گیری شده اند استفاده می‌شود.

استفاده از روش‌های آماری از سطح ساده مثل جداول فراوانی، نمودارها و ... تا سطوح پیچیده‌تر مثل استفاده از آزمون‌های آمار استنباطی را در بر می‌گیرد.

محقق یا باید خود در روش‌های آماری دانش و تبحر کافی داشته باشد یا فردی که در استفاده از روش‌های آماری تبحر کافی دارد را به عنوان مشاور انتخاب نماید.

به لحاظ رعایت اختصار از بحث مفصل در بخش روش‌های آماری در این نوشتار خودداری شده است.

فصل هفتم : ویرایش متن و نحوه ارجاع دهی

«دولت خود را اصلاح کن و بگذار زبان قلم تو دوازده در ماه باشد. میان طرفین فاصله گیر...»

(حضرت علی علیه السلام بر منشی خود ابن ابی رافع)

ویرایش:

هر نوشته باید از جهات گوناگون محتوا، بیان، صحت و اعتبار، دقت، نظم، آراستگی، علایم نگارشی و ... بازبینی شود. این بازبینی را در اصطلاح «ویرایش» یا «ویراستاری» می نامند. (حق شناس و همکاران ۱۳۸۷، ۲۲)

انواع ویرایش عبارت است از:

- ۱) ویرایش فنی (آراستگی ظاهری و نظم و ترتیب بخشیدن به اثر)
- ۲) ویرایش تخصصی (که ناظر بر جنبه علمی یا تخصصی اثر است).

۳) ویرایش زبانی و ساختاری (که مربوط به جنبه های دستوری و نگارشی و املائی است).

یکی از کارهایی که در ویرایش صورت می گیرد ، رعایت نشانه های نگارشی است . در این بخش به تعدادی از نشانه های نگارشی اشاره می شود.

نشانه های نگارشی :

- نقطه (.) : در پایان جمله های خبری، امر و نهی و دعایی/ در مختصرنویسی اسمها و عنوانها: ع.اقبال.
- نشانه ی پرسش (?): پس از جمله ی پرسشی/ برای بیان حدس و گمان و تردید (درون پرانتز) (?)
- نشانه ی تعجب (!): پس از صوتها(آفرین!)/ پایان جمله های تعجبی، تحسین، تحقیر، استهزاء و عواطف/ برحذرداشتن یا تأکید(به هوش باش!)
- ویرگول (،): پس از منادا/ برای عطف سازه های هم پایه/ پس از گروه قیدی/ دو طرف بدل/ دو طرف عبارت معترضه ی دعایی/ جداکردن عبارت توضیحی، جداکردن جمله ی صله، به جای حرف عطف، بین جمله های هم پایه/ بعد از جمله ی پیرو/ جداکردن اجزای تاریخ یا نشانی.
- نقطه ویرگول (;): برای جداکردن سازه ها و جمله های هم پایه ای که درون آنها، ویرگول به کار رفته باشد، پایان هر نوع یا شاهد از مجموع انواع یا شواهد، پایان جمله ای که از نظر دستوری کامل است؛ اما از نظر محتوایی ادامه دارد.

- دونقطه (:): پیش از مجموعه‌ای از شاهدها و مثال‌ها و اقسام/ پیش از نقل قول مستقیم (بدون که)/ جداکردن اسم سوره و شماره‌ی آیه (در نشانی آیات قرآنی)/ جداکردن اجزای ساعت/ پیش از عبارت توضیحی در بیان یا تأیید مطلبی.
- تعلیق (...): ناتمام ماندن یا حذف پاره‌ای از سخن
- نقل قول: « - « ”: برای نقل قول مستقیم/ برای اصطلاحات علمی و فنی ناآشنا، عنوان مقاله، کلمه‌ای که لفظ آن مورد نظر باشد- نه معنی و مفهوم، عبارتی که نویسنده، از بابت کاربردش از خود سلب مسؤلیت کند، کلمه یا عبارت تمسخرآمیز.
- اگر نقل قولی، درون نقل قول دیگر باشد یکی را با « » و دیگری را با “ ” نشان می‌دهند.
- خط (_): برای جداکردن جمله‌ی معترضه/ جداکردن کلمه یا عبارت توضیحی/
- خط (_): به جای «تا» در فاصله‌های زمان، مکان و مقدار/ به جای شماره‌گذاری برای بیان انواع.
- پرانتز ( ): برای معرفی کوتاه مأخذ در متن/ سال ولادت و وفات و حکومت و.../ معنی واژه.

- قلاب [ ] : برای تصحیح و توضیح فرد تصحیح‌کننده / مطلبی در حاشیه‌ی سخن اصلی [خنده‌ی حاضران]، بیان حالات کاراکترها در متن سناریو، نمایشنامه و مانند آن .
- نیم‌خط (-): بین اجزای برخی از ترکیب‌ها: اداری - مالی.
- خط مورب (/): برای جداکردن دو گاه‌شمار، مثلاً هجری و میلادی / نشان‌دادن گونه‌های یک واژه / جداکردن مصراع‌های یک بیت در میان نثر.
- پیکان (←): به‌جای «نگاه کنید» و «رجوع کنید»
- ستاره (*) : جلو واژه‌ها یا عبارت‌های غیردستوری / نادستورمند / برای تک‌پاورقی . (همان ۲۹)

ارجاع نویسی :

اعتبار یک گزارش پژوهشی ، علاوه بر آن که به صحت و دقت داده‌ها و استدلال حاصل از آن‌ها وابسته است، به منابع و مراجعی که از اطلاعات آن‌ها در پژوهش استفاده شده است نیز بستگی دارد.

ارجاعات داخل متن گزارش :

یکی از کارهایی که مهم است محقق به آن توجه کند و به آن پای بند باشد این است که هر وقت از عین‌متنی از سایر منابع در تحقیق خود استفاده کرد مشخص کند که مطالب را از کجا برداشت نموده است .

ارجاع داخل متن به سه شیوه انجام می شود:

۱. داخل متن گزارش ؛

۲. به صورت پانویس ؛

۳. به صورت پی نوشت.

ارجاع داخل متن گزارش روشی متداول تر است و به این گونه انجام می شود:
 (نام خانوادگی نویسنده ، سال ، صفحه) به عنوان مثال: (هومن ، ۱۳۷۸ ، ۱۲)
 در برخی از موارد محقق به مطلبی در نوشتاری بر می خورد که نویسنده از
 نویسنده دیگری نقل قول کرده است. در این صورت در داخل متن به این شیوه
 ارجاع می دهد:

(نام خانوادگی نویسنده اصلی، سال، نقل از نام خانوادگی نویسنده دوم، سال ،
 شماره صفحه)

مثال : (هومن ۱۳۶۶، نقل از رضانی ۱۳۸۱ ، ۲۲)

ارجاع داخل متن گزارش به صورت پانویس به این صورت است:

کتاب:

نام نام خانوادگی / عنوان اصلی اثر / عنوان فرعی اثر / نام و نام خانوادگی مترجم یا
 مصحح و... / فروست (عنوان و شماره سلسله ی انتشار) / تعداد جلد / نوبت چاپ / محل
 نشر / نام ناشر / تاریخ نشر / شماره ی جلد مورد استفاده (در صورت لزوم) / شماره
 صفحه .

مثال: احمدبن قوص منوچهری دامغانی، تصویرها و شادی‌ها، گزیده‌ی اشعار منوچهری، تصحیح محمد دبیرسیاکی، از میراث ادب فارسی، شماره‌ی ۹، چ دوم، تهران، نشر سخن، ص ۱۲۳.

مجموعه مقاله:

نام نام خانوادگی، «نام مقاله»، نام مجموعه، نام افراد دخیل، تعداد جلد، نوبت چاپ، محل نشر، نام ناشر، تاریخ نشر، شماره‌ی صفحه‌ی آغاز و پایان مقاله.
 مثال: علیرضا مجتهدزاده، «نزاری و حافظ»، مجموعه‌ی خطابه‌های نخستین کنگره‌ی تحقیقات ایرانی، به‌کوشش غلامرضا ستوده، ۳ جلد، تهران، چ دانشگاه تهران، ۱۳۵۴، ج ۳، صص ۲۷۳-۲۷۸.

مقاله:

نام نام خانوادگی، «نام مقاله»، نام مترجم، نام مجله، دوره یا سال، شماره (تاریخ)، شماره‌ی صفحه‌ی آغاز و پایان مقاله
 مثال: عبدالرحمن بدوی، «فن ترجمه و انتقال فلسفه‌ی یونانی به جهان اسلام»، ترجمه‌ی اسماعیل سعادت، نشر دانش، س. (سال) سوم، ش ۴ (فروردین ۱۳۶۲) صص ۱۰-۱۲.

منابع چاپ نشده:

نسخ خطی:

مثال: جمال‌الدین حسن ابوالفتوح رازی، *روض‌الجنان فی تفسیرالقران*، نسخه‌ی خطی، مشهد، آستان قدس رضوی، تاریخ کتابت، ۸۱۲ هجری، شماره‌ی ۱۳۴. ص ۵۸.

پایان‌نامه:

مثال: عصمت اسماعیلی، *تصحیح انتقادی رباعیات شرف‌الدین اصفهانی*، پایان‌نامه‌ی دوره‌ی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، تهران، دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، ۱۳۷۵، ۳۰۰ صفحه. ص ۸۳.

صفحات وب (اینترنت):

ابتدا مشخصات مقاله و سپس آدرس کامل URL صفحه وب .
مثال : علیرضا مصباح فر (۱۳۸۶/۲/۱۵) . هوش هیجانی و عوامل مرتبط با آن از :
<http://www.mesbahfar.blogfa.com/post-47.aspx>

چند نکته:

- کلمه‌هایی که جزو نام اصلی ناشر نیست، نوشته نمی‌شود: بنیاد مطبوعاتی عطایی (نشر عطایی)
- ذکر کلمه‌ی روزنامه و مجله قبل از نام آن‌ها لازم نیست.

- القاب دکتر، استاد و... جلو اسم افراد در اطلاعات کتاب‌شناختی لازم نیست؛ مگر این‌که فرد به لقبی مشهور شده باشد.
- ذکر نوبت چاپ در مورد چاپ اول لازم نیست.
- برای نسخه‌های قدیمی چاپ شده‌ی کشورهای دیگر، برای محل نشر، نام کشور و شهر - هر دو- لازم است: هند، بمبئی.
- درباره‌ی ناشران و سازمان‌هایی که نام اختصاری دارند، از همان کلمه‌ی اختصاری استفاده می‌شود: «سمت» به جای «سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی»
- اگر نام ناشر و پدیدآورنده در مورد مجموعه‌مقالات یکی باشد، ذکر نام ناشر برای بار دوم لازم نیست.
- اگر چاپ کتاب چندجلدی، چند سال طول کشیده باشد، بیان تاریخ انتشار اولین جلد و آخرین جلد در تاریخ چاپ لازم است: لغت‌نامه‌ی دهخدا (۱۳۶۷-۱۳۷۵).
- اگر نام ناشر یا تاریخ چاپ یا محل چاپ مشخص نباشد، در داخل قلاب به ترتیب می‌نویسیم: [بی‌نا]، [بی‌تا]، [بی‌جا]
- در شیوه ارجاع به صورت پی‌نوشت، محقق در هر بخش که مطلبی را از نوشته‌ای استفاده کرد با ذکر شماره‌ای مشخص می‌کند و در انتهای بخش یا بخش انتهایی متن با توجه به شماره مشخص شده پشت سر هم نام منابع و شماره صفحه‌ای که مطلب را از آن برداشته است می‌نویسد.

شیوه تنظیم فهرست منابع :

فهرست منابع معمولاً (بدون ذکر شماره) به ترتیب حروف الفبایی نام خانوادگی مولفان تنظیم می‌شود و برای هر منبع مشخصات مولف یا مولفان، تاریخ انتشار، عنوان و اطلاعات مربوط به انتشار اثر (شهر، کشور و نام ناشر) به دنبال هم قید می‌گردد. جداسازی این اطلاعات با نقطه، و جداسازی اجزای مختلف هریک از این اطلاعات با ویرگول صورت می‌گیرد. عنوان کتاب‌ها، مجله‌ها و ژورنال‌ها باید با حروف کج (ایتالیک) یا سیاه، و عنوان مقاله‌های مجله‌ها باید به گونه‌ای ساده و بدون هیچ گونه علامتی نوشته شود. قالب کلی تنظیم اطلاعات مربوط به فهرست منابع به صورت زیر است:

کتاب: نام خانوادگی نویسنده، نام نویسنده. (سال نشر). عنوان کتاب. جلد. مترجم. شماره چاپ. محل انتشار: ناشر

مثال :

رضانی، خسرو. (۱۳۸۱). روشهای تحقیق در علوم رفتاری و علوم اجتماعی. چاپ پنجم. شیراز: انتشارات فاطمیه.

مجله: نام خانوادگی نویسنده. نام نویسنده. (سال نشر). عنوان مقاله. عنوان مجله، شماره، دوره، صفحه.

مثال :

هومن، حیدر علی. (۱۳۶۶). بررسی مدل های علی پیشرفت تحصیلی . نشریه علوم تربیتی، فصلنامه علمی و پژوهشی . دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران . سال دهم ، شماره ۲-۱، ص ۳۷.

در صورتی که از قرآن کریم به عنوان منبع استفاده شود به لحاظ رعایت احترام به کلام وحی بدون در نظر گرفتن فهرست الفبایی در شروع فهرست منابع «قرآن کریم» را می نویسیم . اگر از نهج البلاغه نیز استفاده شده است بدون در نظر گرفتن فهرست الفبایی بعد از قرآن کریم ذکر می شود.

نحوه تنظیم گزارش تحقیقی

(به همراه ملاک های داوری آثار پژوهشی دانش آموزان)^۱

مسابقه ی مطالعه و تحقیق (پژوهشگران جوان)

تحقیق و پژوهش یکی از بنیادی ترین مسائل مربوط به جوامع امروزی است. به نحوی که تقریباً هیچ گونه نظام دهی و یا پیشرفت و توسعه فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی بدون انجام تحقیقات و مطالعات اساسی ممکن نخواهد بود. وزارت آموزش و پرورش با هدف هدایت و شکوفایی استعداد های دانش آموزان، با برگزاری مسابقه مطالعه و تحقیق به صورت فراگیر و گسترده سعی دارد، ضمن ایجاد انگیزه و علاقه، زمینه مناسب برای ارتقای سطح آگاهی های علمی و کسب اطلاعات و دانستنی های مفید و متناسب با سن آنان را فراهم نماید، تا با بروز و ظهور رفتار های مطلوبی چون خلاقیت، مشارکت پذیری و حقیقت جویی، دین مداری، بصیرت دینی و سیاسی و ... آمادگی لازم برای انجام تحقیقات در سطوح بالاتر را فراهم نماید.

در این راستا و با توجه به اهداف مسابقه ی مطالعه و تحقیق لازم است بستر های مناسب برای حضور دانش آموزان در کتابخانه های مدارس و دیگر مراکز علمی به

۱. مطالب عیناً از کتاب پیام مهر (دفتر برنامه ریزی امور فرهنگی و مشاوره وزارت آموزش و پرورش)، بخش مسابقه ی مطالعه و تحقیق بیان شده است.

نحوی فراهم شود تا سمت و سوی پژوهش‌های دانش‌آموزی منطبق بر روش‌های کتابخانه‌ای و محور تحقیقات در راستای محتوای موضوعات آموزشی - فرهنگی باشد تا دانش‌آموزان با بهره‌گیری از راهنمایی دبیران، کتاب‌داران و دیگر استادان، بر اساس روش‌های علمی تحقیق، اقدام به فعالیت‌های مطالعاتی و پژوهشی نمایند.

امید است با همت دبیران، مربیان و تمامی مسوولین، زمینه‌های مناسب برای دستیابی به اهداف ارزشمند مسابقه‌ی مطالعه و تحقیق که همانا نسلی نواندیش، پرسشگر و آینده‌ساز می‌باشد، آن‌چنان که شایسته‌ی نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران است، فراهم گردد.

ضوابط اختصاصی مسابقه‌ی مطالعه و تحقیق :

۱. دانش‌آموزان شرکت‌کننده در مسابقه‌ی مطالعه و تحقیق باید آثار خود را که منطبق با روش کتابخانه‌ای است با محوریت تحقیقات فرهنگی و بر اساس دسته‌بندی ذیل تدوین و تنظیم نمایند. بدیهی است تحقیقاتی که خارج از محورهای ذیل باشند و یا بر اساس روش کتابخانه‌ای نباشند از دور مسابقات در همان مرحله اول (آموزشگاه) حذف خواهند شد.

۱. ادبیات ؛

۲. عرفان و فلسفه؛

۳. دین (قرآن - نهج البلاغه - ادیان و مذاهب، احکام و ...) ؛

۴. فرهنگ مردم (آیین‌ها، سنت‌ها و ...) ؛

۵. آموزش و پرورش؛
۶. تاریخ و جغرافیا؛
۷. علوم اجتماعی (علوم سیاسی، جامعه شناسی ، خانواده ، اقتصاد و ...)
۸. علوم تربیتی و روانشناسی؛
۹. هنر؛
۲. اثر تحقیقی حد اقل ۸۰ صفحه و حد اکثر ۲۰۰ صفحه A4 باید باشد.
۳. اثر تحقیقی به صورت گروهی تهیه و تدوین می شود و تعداد دانش آموزان برای تشکیل گروه حد اقل دو نفر و حد اکثر سه نفر می باشد.
- ۳-۱- دانش آموزانی که به صورت یک نفره و یا گروه هایی که اعضای آن بیشتر از سه نفر باشند آثارشان از دور مسابقات و جشنواره حذف خواهد شد.

نکات فنی (بخش غیر حضوری) :

الف) عناصر مقدماتی :

۱. جلد: جلد اثر تحقیقی می تواند از جنس مقوای نازک و یا مقوای ضخیم بوده و یا از تلق و شیرازه استفاده گردد و حاوی اطلاعاتی به ترتیب زیر از بالا به پایین خواهد بود:

- ۱-۱. عنوان تحقیق؛
- ۲-۱. نام و نام خانوادگی کامل محققان؛

- ۱-۳. نام و نام خانوادگی دبیر راهنما؛
- ۱-۴. نام استان ، منطقه / شهرستان / ناحیه، نام آموزشگاه ، پایه ی تحصیلی ، تاریخ انجام تحقیق .
۲. صفحه ذکر نام و یاد خدای متعال : اگر این صفحه با استفاده از طرح های زیبا و هنری برگزیده شود بهتر است.
۳. صفحه عنوان : این صفحه بلافاصله پس از صفحه ی بسم الله ... قرار گرفته اطلاعات آن همان اطلاعات مندرج در روی جلد اثر تحقیقی است.
۴. صفحه تقدیم و تشکر : این صفحه معمولاً به منظور قدردانی از زحمات و خدمات افراد مورد علاقه محقق و تاثیر گذار در انجام مراحل تحقیق پیش بینی می شود، مانند: والدین، دوستان ، اقوام، دبیران ، مسوولین کتابخانه ها و عناوین کلی و عمومی مانند (شهدای گرانقدر انقلاب اسلامی)
- * در بعضی از گزارشهای تحقیق معمولاً بیش از یک صفحه برای تشکر و قدردانی به کار می رود که زیاده روی در این زمینه پسندیده نیست.
۵. پیشگفتار : این بخش که در حدود یک صفحه یا بیشتر تنظیم می شود، اشاره ای کلی است به ضرورت و اهمیت انجام کار تحقیق و انگیزه انتخاب موضوع توسط محقق و تلاش ها و احیاناً موانع و مشکلاتی که در این راه متحمل شده است.
۶. چکیده : معمولاً محقق چکیده ای از تحقیق خود را در حدود دو یا سه صفحه تهیه نموده در آخرین قسمت بخش مقدماتی قرار می دهد تا علاقه مندان با مطالعه آن بتوانند به صورت کلی با گزارش تحقیق آشنا شوند. چکیده کمتر از مقدمه

بوده شامل مباحثی از قبیل موضوع تحقیق ، روش کار، نتایج حاصله و پیشنهاد های مربوط به تحقیق به صورت کلی و خلاصه است.

ب) عناصر فهرست:

۱. فهرست مطالب : گزارش تحقیق باید شامل فصل ها، مباحث و عناوین کلی و جزئی باشد. بنابر این عناوین هر بخش با توجه به سلسله مراتب محتوای گزارش تحقیق باید تنظیم شود و به شکل فهرستی همراه با شماره صفحه ی مربوط درج می شود.

۲. فهرست ضمايم: در صورتی که تحقیق دارای ضمايمي همچون جدول ، نمودار، نقشه، عکس ، تصویر و ... باشد فهرست بندی شود و ترتیب فهرست بندی آن ها ، شماره ی صفحات گزارش تحقیق است، یعنی به ترتیب اول تا آخر گزارش تنظیم می شوند.

ج) عناصر متن:

۱. مقدمه : مقدمه به لحاظ محتوا شامل تمام اجزای متن اما به صورت خلاصه است. در واقع مقدمه صورت کوچک شده و خلاصه ی متن تحقیق است که خواننده با مطالعه آن تقریباً از کل تحقیق آگاهی حاصل می کند. مقدمه حد فاصل چکیده و گزارش مشروح تحقیق است.
۲. روش تحقیق: محققان باید این قسمت را در قالب یک فصل مستقل تنظیم کنند . محتوای این فصل را سوال تحقیق ، سوالات ویژه، روش گردآوری اطلاعات و ابزارهای مربوطه ، مدت اجرای طرح ، بودجه و مسائل و مشکلات مسیر راه تحقیق تشکیل می دهد.
۳. ادبیات و سوابق موضوع: این قسمت نیز حد اقل در قالب یک فصل مستقل تنظیم می شود. محققان در این فصل ادبیات و سوابق موضوع تحقیق را مرور می کنند و خلاصه ای از نتایج تحقیقات و نوشته های دیگران را درباره این موضوع تدوین و تبیین می نمایند.
۴. بیان داده ها و اطلاعات و تجزیه و تحلیل آن ها : این قسمت تنه ی اصلی اثر تحقیقی را تشکیل می دهد. زیرا مجموع اطلاعات و داده‌های گردآوری شده و سپس تجزیه و تحلیل آن ها در این قسمت جای می گیرد. در تحقیقات کتابخانه ای به تناسب حجم اطلاعات و داده ها و ابعاد مسئله تحقیق فصل بندی این قسمت بسته به نظر محققان تفاوت می کند و ممکن است یک تا چند فصل را شامل شود.

۵. نتیجه گیری و اظهار نظر: این قسمت به صورت فصل مستقلی تنظیم شده و در پایان گزارش تحقیق قرار می گیرد. در این قسمت محققان بر اساس تجزیه و تحلیل اطلاعات به بیان نتایج تحقیق می پردازند و در نهایت درباره ی نتایج اظهار نظر می کنند. در این بخش محققان باید موارد زیر را مد نظر قرار دهند:

۱-۵. بر اساس شواهد ، مدارک و تحلیل های انجام شده همراه با استدلال کافی در مورد سوالات تحقیق خود اظهار نظر نمایند و نتیجه و حاصل کل تحقیق را به صورت یک اظهار نظر نهایی و در قالب یک گزاره بیان نمایند.

۲-۵. پیشنهاد های خود را با توجه به نوع تحقیق ارائه دهند. در این راستا می توانند به موضوعات تحقیقی جدید یا انجام تحقیقات تکمیلی در پیشنهاد های خود اشاره نمایند. همچنین اگر تحقیق کاربردی و عملی است می توانند راه حل های برطرف کردن مشکل را نیز پیشنهاد دهند.

۳-۵. به مشکلات ، مسائل ، سختی ها و موانع تحقیق که با آن روبرو بوده اند اشاره کنند.

د) کتابنامه

محققان ناگزیر باید از منابع و مآخذ و آثار دیگران استفاده کنند. بنابر این آن ها را در دو قسمت کتاب ها و مقالات تنظیم می نمایند. که شیوه ی نگارش و تنظیم آن در قسمت ارجاعات بیان شده است.

ه) نگارش و ویرایش :

۱. رعایت نکات نگارشی و ویرایشی در اثر تحقیقی باعث می‌شود که مطالعه آن برای خواننده راحت باشد. رعایت نکاتی از قبیل استفاده از واژه‌ها و اصطلاحات مأنوس، استفاده از جملات کوتاه و ساده، استفاده از رسم الخط یکسان در طول نگارش، رعایت قواعد، درست نویسی، رعایت علائم و نشانه‌ها باعث می‌شود که نوشته برای خوانندگان قابل فهم و استفاده باشد. زیرا نگارش تحقیق و توجه به رسم الخط و نیز نشانه‌گذاری از اهمیت زیادی برخوردار است.

۲. محقق ناگزیر است از آثار و نوشته‌های دیگران استفاده نماید. اما استفاده از منابع و مآخذ تابع مقررات و آداب خاصی است که در این قسمت به آن پرداخته می‌شود.

۱-۲. مشخصات منابع مورد استفاده را می‌توان به صورت پاورقی و یا در متن ذکر کرد و یا آن را در پایان هر فصل و یا پایان گزارش تحقیق به صورت فهرست مسلسل آورد. علاوه بر این، محقق باید مشخصات منبع را در فهرست منابع و مآخذ نیز ذکر نماید. ذکر مشخصات در پاورقی همانند کتابنامه است. با این تفاوت که باید در پاورقی شماره صفحه حتما ذکر شود.

۲-۲. اطلاعات و مشخصاتی که برای ذکر منابع گفته شده در واقع حداقل اطلاعات است که باید محقق در پاورقی به آن اشاره کند، لذا اضافه بر آن معنی ندارد و نباید آن قدر طولانی شود که فضای صفحه را اشغال کند.

۲-۳- در موردی که محققان بلافاصله مطلب را از منبع قبلی ذکر می‌کنند لازم نیست تمام مشخصات اثر آورده شود. بلکه از موارد ارجاع بلافاصله محققان می‌توانند تنها با ذکر واژه (همان جا) یا (همان ، ص) پاورقی اکتفا نمایند.

نکات فنی (مربوط به بخش حضوری):

۱. مقدمه : محققان در این بخش به بیان انگیزه ، انتخاب موضوع ، ضرورت و اهمیت انجام تحقیق اشاره می‌کنند.
۲. روش تحقیق: شامل بیان مسئله و سوالات تحقیق- روش گردآوری اطلاعات- زمان و بودجه اجرای طرح می‌باشد.
۳. بیان داده ها و اطلاعات : محققان به صورت خلاصه بخشی از مهم ترین اطلاعات و داده های جمع آوری شده را بیان می‌کنند.
۴. نتایج حاصله و اظهار نظر: در این بخش محققان در خصوص اطلاعات اظهار نظر نموده و به ثمرات و نتیجه کار اشاره می‌کنند و برخی از مهم ترین موانع و مشکلات موجود بر سر راه تحقیق بیان می‌کنند.
۵. اعضای گروه تحقیق به صورت جمعی از کار خود دفاع می‌کنند و باید در دفاعیه کلیه ی اعضا حضور فعال داشته باشند.
۶. محققان باید موظف باشند که حق مطلب را ادا کنند و از مدیحه‌سرایی و تملق به شدت پرهیز کنند.

۷. در هنگام دفاع محققان باید مراقب وقت خود باشند و سعی کنند گزارش خود را به طور خلاصه و رسا در جلسه ارایه کنند و از حاشیه‌روی و توضیحات اضافی پرهیز کنند تا بتوانند در وقت مقرر حق مطلب را ادا کنند. (حد اکثر زمان برای ارایه یک اثر تحقیق و پاسخگویی به سوالات داوران ۳۰ دقیقه است).
۸. محققان باید سلسله مراتب را در بیان مطالب مد نظر داشته باشند و از بیان جابه‌جای مطالب خودداری نمایند.
۹. رعایت اخلاق تحقیق از مهم‌ترین نکات در جلسه دفاعیه است و محققان ضمن احترام هیئت داوران و حاضرین در جلسه باید با سعه‌صدر سوالات را بشنوند و به هر یک پاسخ منطقی دهند و از هرگونه تعصب و عدم پذیرش اشتباه به شدت پرهیز نمایند.

منابع و مأخذ :

- اس. پنگ. الیزابت، (۱۳۸۴). رهنمودهایی برای تقویت خواندن، مترجم: احمد شریفان، تهران: موسسه کتاب مهربان.
- حاج بابایی، مرتضی (۱۳۸۸). اصول و نکات کلیدی مطالعه، یادگیری، برنامه ریزی درسی (چاپ پنجم). تهران: انتشارات ماو شما.
- حافظ نیا، محمد رضا (۱۳۸۲). مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی. تهران: انتشارات سمت.
- حق شناس، علی محمد و همکاران (۱۳۸۷). زبان فارسی ۱، سال اول دبیرستان. (چاپ دوازدهم). تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب های درسی ایران
- خورشیدی، عباس قریشی، سید حمید رضا (۱۳۸۱). راهنمای تدوین رساله و پایان نامه تحصیلی (از نظریه تا عمل). تهران: نشر یسپرون.
- دفتر برنامه ریزی امور فرهنگی و مشاوره وزارت آموزش و پرورش (۱۳۸۳). پیام مهر. تهران: دفتر برنامه ریزی امور فرهنگی و مشاوره.
- دلاور، علی (۱۳۸۳). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی. تهران: انتشارات رشد.
- _____ (۱۳۷۱). روش تحقیق در روان شناسی و علوم تربیتی (چاپ چهارم). تهران: دانشگاه پیام نور.
- رضانی، خسرو (۱۳۸۱). روش های تحقیق در علوم رفتاری و علوم اجتماعی (چاپ پنجم). شیراز: انتشارات فاطمیه.
- سرمد، زهره و همکاران (۱۳۷۸)؛ روش های تحقیق در علوم رفتاری (چاپ دوم)، تهران: نشر آگاه.
- صاحبی، علی (۱۳۸۲). روش تحقیق در روانشناسی بالینی، تهران: انتشارات سمت.

- صافی، قاسم، (۱۳۸۰). مقدمات روش‌های مطالعه و پژوهش (چاپ سوم)، تهران: نشر ویرایش.
- صدفی، ذبیح‌الله و سکینه بابایی (۱۳۸۲)؛ تکنیک‌های خاص تحقیق، تهران: نشر ورجاوند.
- کرلینجر، فرد. ان (۱۳۸۲). مبانی پژوهش در علوم رفتاری، (جلد اول، چاپ دوم) مترجمان حشن پاشا شریفی، جعفر نجفی زنده، تهران: انتشارات آوای نور.
- مصباح‌فر، علیرضا (۱۳۸۳). بررسی عوامل مرتبط با مهارت‌های اجتماعی دانش آموزان دوره ابتدایی شهرستان یزد و ارائه راهکارهای افزایش آن. [به راهنمایی عباسعلی دانافر]. شورای تحقیقات آموزش و پرورش استان یزد.
- _____ (۱۳۸۶). بررسی میزان عزت‌نفس دانش‌آموزان دوره متوسطه و پیش‌دانشگاهی مدارس جمهوری اسلامی ایران در دبی و عوامل مرتبط با آن. سرپرستی مدارس جمهوری اسلامی ایران در امارات عربی متحده.
- مولایی، عزیزالله، علی اکبر وند، ماه منظر. (۱۳۸۳). هنر پژوهش، آشنایی با آیین پژوهش و پژوهش نامه نویسی. (چاپ دوم). تهران: نشر رسانش.
- نادری، عزت‌الله. سیف نراقی، مریم (۱۳۷۵). روشهای تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی (چاپ دهم). تهران: انتشارات بدر.
- هومن، حیدر علی (۱۳۸۷). راهنمای تدوین گزارش پژوهشی، رساله و پایان نامه تحصیلی. تهران: نشر پارسا.
- _____ (۱۳۸۴). شناخت روش علمی در علوم رفتاری. تهران: انتشارات پیک فرهنگ.
- _____ (۱۳۶۶). پایه های پژوهش در علوم رفتاری. تهران: نشر سلسله.